

FRANCESC BORJA MOLL
à l'espill, ny

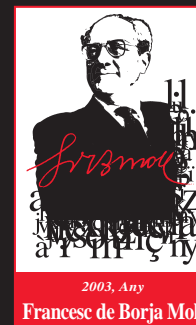

GOVERN DE LES ILLES BALEARS
Conselleria d'Educació i Cultura

Antoni I. Alomar
Aina Moll

LÍNIA DIRECTA

IX

francesc de borja moll

LÍNIA DIRECTA

IX

Antoni I. Alomar i Aina Moll

Palma
2002

Aquests articles foren publicats al *Diario de Mallorca* amb el suport de la Campanya de Normalització Lingüística.

© del text: Aina Moll i Antoni I. Alomar, segons l'autoria dels textos, 2002.

© de l'edició: Conselleria d'Educació i Cultura, Direcció General de Política Lingüística.

Producció: Produccions Estelroig. C/ de l'Ermità, 17. 07240 Sant Joan.

Dipòsit Legal: PM .

Presentació

La secció periodística Línia Directa amb la Campanya de Normalització Lingüística, apareguda setmanalment al *Diario de Mallorca*, i mig any al *Dia 16 de Balears*, per la seva durada de set anys i mig, entre el juny de 1991 i el novembre de 1998, ha estat l'esforç més constant de divulgació sobre la llengua catalana i la normalització del seu ús fet a la premsa de les Balears. Com se sap, la publicació aparegué per iniciativa de la senyora Aina Moll i Marquès, exdirectora general de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, com a coordinadora de la Campanya de normalització lingüística constituïda per l'Acord Interinstitucional que va precedir la direcció general de Política Lingüística del Govern Balear, i hi participaren també Joan Albert Villaverde, fins al març de 1992, Antoni I. Alomar des del juliol del mateix any fins al final, i Cèlia Riba del març a l'agost de 1994. Aquell esforç divulgatiu es complementà amb la publicació en llibret, cada mig any, dels articles. Aquell Acord Institucional, però, s'esvàí quan encara no havien acabat d'aparèixer en llibret tots els articles publicats, i continuà la secció divulgativa, a costa i despeses de l'Obra Cultural Balear i del *Diario de Mallorca*, i els nous articles tampoc no es pogueren recollir en llibret.

Ara, en una nova etapa del procés de normalització lingüística, s'ha considerat convenient posar a disposició dels interessats tots els articles. Aquesta edició s'inclou entre les iniciatives que formen part de l'Any Francesc de B. Moll. L'avinentesa no podria ser més bona, tenint en compte la tasca pedagògica de Moll, seguint les petges de les *Converses Filològiques* de Pompeu Fabra, mitjançant una llarga sèrie d'articles publicats al *Correo Catalán*, de Barcelona des del novembre de 1962 fins al juliol de 1965, molts d'ells amb les grapes de la censura franquista, i amb la seva col·laboració en la històrica secció «La Columna de Foc» a *Última Hora*, als darrers anys de la dictadura, a més de molt articles i moltes actuacions a favor de la divulgació de la nostra llengua i cultura a través d'altres mitjans.

Amb motiu d'aquest aniversari, Antoni I. Alomar, autor de la major part dels articles de la segona etapa, n'ha fet una tria i preparat l'edició amb unes notes que n'augmentaran la utilitat, juntament amb un índex temàtic en el darrer volum, on es pot veure la varietat de temes (fonètica, ortografia, morfologia, lèxic, història, cultura, normalització lingüística, legislació, sociolingüística i unitat de la llengua).

Damià Pons i Pons
Conseller d'Educació i Cultura

I

-isar /itzar

-itzar és una terminació d'origen grec (del sufix *-idzein*, amb el so *dz* de la zeta grega) que ha arribat al català a través del llatí *-IZARE* i expressa, combinat amb un substantiu o un adjectiu, la realització del que aquests indiquen o una acció que s'hi relaciona. Al començament la tenien sobretot paraules religioses d'origen grec (*EXORCIZARE*, *BAPTIZARE*, *CATHECIZARE*, etc.) i avui en dia es troba a molts de cultismes, especialment tecnicismes.¹

Només en aquests sufixos, el so grec de zeta es transcriu per *tz* (conservant el so africacat original); en els altres casos, es transcriu amb *z* i es pronuncia amb la *s* sonora de *posa*: *bizantí*, *paleozoic*, *zebra*, *zigomàtic*, *zodiàc*, *zona*, *zoològic*, etc. En castellà, en canvi, vacil·len i de vegades posen *z* i de vegades *c* (*cigoto* o *zigoto*), pronunciat sempre amb el mateix so, que no existeix en català.²

En el sufix corresponent a *-itzar*, en anglès també hi ha vacil·lació, ja que de vegades posen *z* i de vegades *s*: *-ize* o *-yse* (*authorize*, *catalyse*; en canvi el francès sempre té *-iser* o *-yser* (*autoriser*, *catalyser*), el castellà *-izar* (*autorizar*, *catalizar*) i l'italià *-izzare* (*catalizzare*, amb el mateix so que el català).

Quan es varen redactar les actuals normes ortogràfiques, el seu inspirador, Pompeu Fabra, va considerar que la *s* en lloc de *z* a paraules d'origen grec era d'influència castellana. El fet és que en català sempre hi havia hagut *-itzar* al costat de *-isar*, segons el grau d'influència de la llengua culta. Al principi, Fabra fins i tot volia que s'escrigués amb *tz* qualsevol zeta del grec (per tant hauríem tengut **trapetzi*, per exemple). Però, com hem vist, finalment hi renuncià fora de les terminacions *-itzar* i *-ització*, segurament perquè a principi de paraula cap mot català no comença per *tz*.

Com hem dit, trobam el sufix *-itzar* ja al català antic; a Mallorca, en concret des del principi, al segle XIII: «envangelitzar», «profititzar» (1280) (Ramon Llull), «autoritzar» (1357), «auctoritzada» (1493) (el verb *autoritzar* apareix sempre amb *tz*), «polvoritsat» (1592), «esmortització» (1607), «canonització»,

¹ Sobre aquest sufix, vegeu Antoni M. Alcover, *La «z» llatina i el sufixe -idzein dins el català*, «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana», X (1918-19), p. 54-64. Mila Segarra, *Història de l'ortografia catalana*, Ed. Empúries, Barcelona, 1985, p. 314, 319, 332, n. 367, p. 429.

² Francès: *byzantin*, *paléozoïque*, *zèbre*, *zygomatique*, *zodiaque*, *zone*, *zoologique*; anglès: *Byzantine*, *zebra*, *zodiac*, *zone*, *zoo*.

«canonitzar» (1610), etc. Fora de les Balears, també trobam aquest sufix, per exemple al *Tirant lo Blanc* i a l'obra de Bernat Metge.³

Ara bé, hem de tenir molt en compte que existeixen paraules que acaben en *-isar* i *-isació* i no estan formades amb el sufix *-itzar*, sinó amb el sufix *-ar* aplicat a una arrel que acaba en *-is-*. En aquests casos no s'ha d'escriure mai *tz* sinó *s*, ni tampoc pronunciar *dz* sinó *z*: *croquisar* (de *croquis*), *improvisar*, *improvisació* (del llatí IMPROVISO 'd'improvís'), *irisar*, *irisació* (d'*iris*), *matisar*, *matissació* (de *matís*). Finalment, encara que el castellà faci de *ágil*, *agilizar*, el català fa *agilitar* (iguat que de *fàcil* es deriva *facilitar*).⁴

Fins aquí hem parlat de l'escriptura. Sobre la pronunciació, avui en dia l'Institut d'Estudis Catalans considera igualment correcte pronunciar aquesta *tz* com *dz*, o bé com *z* (escrit sempre *tz*, però). Encara que la generalització de la pronúncia més culta *dz* ha avançat més a Catalunya que a la resta de països, és especialment recomanable arreu en el llenguatge més formal.- **A. I. A.** (22/05/95).

II

Perquè / per què / per a què

Un dubte freqüent sol tenir relació amb la distinció entre la conjunció causal *perquè*, la final *perquè* i les combinacions de preposició i pronom *per què* i *per a què*.

Què, amb accent *perquè* és tònic (com ho demostra el fet que a Binissalem i altres pobles de la comarca, a més de moltes altres bandes de fora Mallorca, ho pronunciiïn amb la mateixa *e* oberta de «terra»), és un pronom relatiu o un pronom interrogatiu.

Com a relatiu, *què* s'usa darrere el nom que completa, units mitjançant una preposició, i es pot substituir per *el qual*, *la qual*, etc.: «la qüestió de *què* (de *la qual*) parles», «el motiu per *què* (*pel qual*) véns», «el pinzell amb *què* (*el qual*) pintes», són equivalents a «parles de la qüestió», «véns per aquest motiu», «pintes amb el pinzell».

³ Vegeu les cites al DCVB. A més, «polvoritsa» *Tractat del Bon Artiller* (1570), RAH, f.14r, «polvorisade», *ibid.*, f. 62v. «auctoritzar» ARM, Codex 27, f. 64v, A. Pons, *Llibre del Mostassaf de Mallorca*, p. 108.

⁴ En canvi, no són cultismes i tenen *tz* els mots següents: *agutzil*, *alatza*, *alguztir*, *atzabeja*, *atzagaia*, *atzar*, *atzari*, *butza*, *esbutzar* o *esbotzar*, *llatzeria*, *reguitzell*.

Si *que* es troba darrere un verb i introduint una oració que completa el significat d'aquest verb, aleshores *que* és una conjunció, s'escriu sense accent i en el llenguatge més cuidat no duu preposició davant (encara que, per castellanisme, de vegades en duu en la llengua col·loquial).

En el cas de *«Pensau en que heu de telefonar», en primer lloc **en que* introdueix l'objecte del pensament, amb una oració que completa «pensau»; i, en segon, com que no va darrere un nom, no s'hi pot posar el relatiu compost «el qual»... Essent *que* en aquest cas una conjunció, la preposició de davant, la que trobaríem a «Pensau *en* les claus», ha de desaparèixer en la llengua no informal, de manera que quedarà «Pensau que heu de telefonar».

Què, amb accent, pot ser també un pronom interrogatiu. Podem fer una pregunta directament o indirectament, demanant «*Què* vols?» o «Digues *què* vols», i en els dos casos accentuarem el mateix *què*. Aquest pronom interrogatiu *què* a la pregunta indirecta va tot d'una darrere verbs com *demanar*, *preguntar*, *dir*, *contestar*, *contar*, *saber*, *pensar*, o separat d'ell amb una preposició i només es pot substituir per «quina cosa», «quin motiu», etc.: «Sap *què* voleu», «demana de *què* xerren», «explica per *què* no calles», «exposa per a *què* es fa servir».

Perquè s'escriu sempre junt, tant si introdueix una frase per expressar la finalitat d'una acció (oració final, amb el verb en mode subjuntiu), com si n'introdueix una que expliqui el motiu del que diu una altra frase (oració causal, amb el verb en indicatiu): «hi van *perquè* els convidin», «hi tornen *perquè* els han convidat».

En això el català coincideix amb l'italià, que també té la paraula *perchè* que pot tenir un valor final o causal; en canvi, en castellà usen *para que* si l'oració és final i *porque* si és causal. Si emprant *perquè* no és clar el matís, podem usar *per tal que* (final) o *per tal com* (causal).

Sobre *per què* i *per a què*, hem dit que es tracta de la combinació d'una preposició i un pronom relatiu («el motiu *per què* -pel qual- ho fas»; «el retrat *per a què* -per al qual- he comprat la vasa»), o d'una preposició i un pronom interrogatiu, («digues *per què* -per quin motiu- tornes», «explica'm *per a què* -per a quina cosa- ho voleu»).

Com sabem, posam *per* a l'hora d'assenyalar la causa i *per a* per indicar la finalitat (amb l'excepció que la finalitat s'indiqui amb un infinitiu, perquè aleshores també es posa *per*). De vegades és impossible distingir entre la causa i l'objectiu i aleshores val més emprar *per* tot sol, que s'acosta més a la pronunciació general. Per exemple, a «no sé *per què* ve» el motiu és l'objectiu i vol dir pràcticament el mateix que «no sé *per a què* ve», on la intenció és la causa, per tant posarem «no sé *per què* ve».

En resum, respecte a l'accentuació, posarem *què* a) si és substituïble per «quina cosa» o «quin motiu» i b) si va darrere preposició i en el seu lloc podem posar el relatiu compost (*el qual...*). Si no es tracta de cap d'aquests casos, *què* no s'accentuarà i, si va darrere preposició, aquesta s'haurà de llevar.

Els altres pronoms interrogatius *com*, *on*, *quan*, *quant*, *qui*, *quin* i *on*, emprats també a les preguntes directes i indirectes, i les mateixes paraules quan tenen valor ponderatiu davant un nom (adjectius) o un verb (adverbi) no s'accentuen en català, en canvi en castellà sí: «Quant durarà?», «Digues quants n'hi ha», «Quants n'hi ha!». Tampoc no s'accentua *que* si és quantitatiu o adverbi, però sí en castellà: «Que hi ha de gent!», «Que corren de molt!». - A. I. A. (5-6-95).

III

Ai! Ceba!

Una característica del català de les Balears que sovint és motiu de comentari, sobretot per desconeixement de la seva presència a part de Catalunya és l'existència de la *i* pronunciada col·loquialment per exemple a *all*, que correspon a una *ll* a la major part de Catalunya i a tot València. D'aquesta pronunciació amb *i* ve la resposta «ceba!» a l'expressió de dolor o temor «ai!», jugant amb la coincidència de la pronunciació de la interjecció amb la del nom de la planta.

Aquestes dues pronunciacions, amb *ll* o *i*, pareix que procedeixen d'una d'anterior, *ill*, que encara existia en el moment de la primera colonització de Mallorca. Després, aquesta *ill*, a uns llocs, va perdre la *i* i, als altres, la *ll* (les Balears i la zona oriental de Catalunya). La pronunciació amb *i* que va resultar en el segon cas es coneix com *iodització*.¹

¹ Vegeu, J. Coromines, *Història de la confusió de dues parelles de consonants antigues: ç i ss; yl i ll*, dins *Entre dos llenguatges* I, Barcelona, 1976, p. 41-45. Coromines hi assenyala la distribució de la reducció de *ii* en *i* a Mallorca: «zona del migjorn i centre-oest de l'illa (Manacor, Son Cervera, Petra i l'estament popular de Palma), mentre que en el nord, de cap a cap, se sent la pronúncia netament diftongal, que anoto des de Bunyola fins a Sant Joan de Sineu i Capdepera.» (p. 45). Aquesta reducció es troba també a Eivissa i Menorca. Sobre els fenòmens que afecten la *i* en els diftongs a Mallorca i llocs del continent, vegeu Antoni M. Alcover, *Una mica de dialectologia catalana* BDLLC 14, p. 239-240, 267. Alcover hi conta l'anècdota següent: «Una vegada parlàvem am nostre benvolgut amic i meritíssim filòlec barceloní, En Pompeu Fabra, i li pronunciàvem: *riet*, *noieta*, *deia* i altres paraules per l'estil, per qu'ell vés com fèyem a Mallorca els diptongs; i ens feu notar qu'ell no sentia cap diptonc en tals paraules, axí com les hi pronunciàvem, que només sentia: *reet*, *noeta*, *dee*. Llavó escoltant de més aprop percebé la *-i.*», *ibid.*, p. 240.

La *ill* procedia de les combinacions dels sons C'L, G'L, LI o LE de paraules llatines (l'apòstrof representa el lloc d'una vocal desapareguda ja en el llatí); per exemple: OC(U)LU> *ull*; REG(U)LA> *rellà*; PALEA> *palla*; CILIA> *cella* (devota els cultismes *oculista*, *regular*, *ciliar*).

Actualment, aquesta *i* es perd entre vocals en la pronunciació informal de determinades contrades de Mallorca, (com Alcúdia, Campos, Capdepera, Montuïri, sa Pobla, Sóller), a tot Menorca, i es perdia a Vic i poblacions de la Costa Brava (on, de tota manera, entre els joves, avança la *ll*); però devora una *e* s'hi confon a tot Mallorca (*qüera* 'cullera', *ueres*, *vea*).²

Al segle XIV les paraules amb *i* o *ll* de vegades encara s'escrivien *yl* a Mallorca, mostrant la pronunciació primitiva *ill*. Però ja al segle XIV anà augmentant l'ús de la grafia *ll*, de més prestigi, i també la pronunciació de *ll* a la llengua més formal, fins que, a les Balears, com pertot, a la llengua formal aquesta manera d'escriure i de pronunciar va arribar a ser general. Només a paraules referides a les activitats més de la vida quotidiana, que no eren formals, sovint s'escrivia el so *i* (antigament amb *y*).

Així, al senyal de la Creu, «Fill» tradicionalment es pronuncia *ll*. Una altra mostra d'aquest major prestigi de *ll* la tenim en una sèrie de llinatges mallorquins que abans s'havien pronunciat amb *i* i que, des de fa segles són escrits i pronunciat amb *ll*: *Miralles*, *Fullana*, *Perelló*, *Torelló* i *Torrelló*, etc. (pronunciat antigament, i encara com a malnoms, *Miraies*, *Fuiana*, *Pereió*, *Toreó*). Una altra mostra és el nom del poble de Consell, pronunciat, això sí, amb *i*, però, que sobretot podem veure escrit *ll* durant segles als documents escrits conservats.

Actualment, a Mallorca, la pronunciació *ll* en les paraules que tenien *yl* continua essent la més formal; en contextos de menys formalitat és corrent la pronunciació *i*, que no se sent com a vulgar. A l'hora de fixar l'ortografia del català modern, el seu inspirador, Pompeu Fabra, es va plantejar durant un quant temps la possibilitat d'escriure amb *yl* aquestes paraules que a una zona es

² Aquest emmudiment es troba «a molts pobles de la Costa Brava del Principat, com ara Blanes, i també a Canet de Mar», J. Coromines, *Història de la confusió...*, p. 45 n. 42. Aquest fenomen el va enregistrar Joaquim Ruyra en la seva literatura; a *El rem de trenta-quatre*, per exemple, llegim «-Hola, noa valenta!» (Ed. 62, Barcelona, 1967, p. 68). El motiu d'aquesta desaparició a Mallorca darrere *e* tancada és que la *i* àtona entre vocals s'hi pronuncia també *e* tancada (*vella* es pronuncia, doncs, [ˈveəɫ]) (Coromines parla de «un so evanescent», *ibid.*) i en els casos que comentam es confon amb la *e* anterior (és el cas també del topònim *Deià*). A *ueres* (*ulleres*) hi ha hiat.

pronuncien amb *i* i a les altres amb *ll* (per exemple, el nom d'un paràsit conegut, s'escriuria *poɪt*) i amb *l* les paraules pronunciades pertot *ll* (*pot*, nom de l'arbre o la cria d'una au).³

Fabra comparava aquest cas amb el de la *b* i *v*, que tradicionalment es distingeixen gràficament encara que la *v* s'ha substituït per la *b* a la pronunciació d'una gran part del territori, i argumentava que una ortografia que compregui tots els dialectes ha de respectar també la distinció *i/ll* tradicional.

Però Fabra hi va renunciar en veure que la pronunciació *i* retrocedia o Catalunya davant *ll* (i d'aleshores ençà encara ha reulat més), que la distinció gràfica *l/yl* es va practicar poc temps (a diferència de la de *b* i *v*), i que a les Balears, el lloc on es conserva millor la pronunciació d'aquesta *i*, la tradició secular al llenguatge formal és escriure-la amb *ll*.

Com a norma pràctica, s'escriu amb *ll* la *i* de les paraules que acaben en vocal més *i* i en *-aia*, i els seus derivats, si les paraules castellanes corresponents en el lloc d'aquesta *i* tenen el so seu de *j*, o, algunes, *ll* (*conill*, *agulla*, *palla*, *escull*) i les franceses *il* o *ill* (*papallona*, *cullera*).⁴

El motiu d'aquesta norma és que els grups llatins C'L, G'L, LI/LE han evolucionat fins a *j*, *g* o *ll* en castellà (*hoja/fulla*; *coger/collir*; *escollo/escull*; *mallo/mall*); *il*, *ill* en francès (*oeil/ull*; *feuille/fulla*); *lh* en portuguès (llegiu *ll*) (*olho/ull*); *gli* o *cchi* (llegiu *ll* o *qui*) en italià (*foglia/fulla*; *occhio/ull*); i *y* o *chi* (llegiu *qui*) en romanès (*fiye/filla*; *ochiu/ull*).

Convé tenir en compte també aquestes paraules que s'escriuen amb *ll* i que tenen un origen diferent de les castellanes o franceses equivalents actuals: *brullola*, *clovella*, *coşsigolles*, *estovalles*, *mirall*, *penjoll*, *rovell*, *setrill*, *xulla*, *sollar*, i els seus derivats.

Una altra qüestió és que en francès i en gran part del castellà modern no existeix el so de *ll*, sinó que en el seu lloc es pronuncia sempre *i* (el «ieisme», castellà). Per influència d'aquesta pronunciació del castellà, a les nostres Illes trobam sovint que entre els joves es pronuncia amb *i* la *ll* que no s'hi hauria de pronunciar (perquè ve del llatí LL o L, per exemple *cavall* i *llet*). Aquesta

³ Aquestes grafies *yl* i *l* s'havien d'escriure, però, amb la *l* modificada amb un diacritic per indicar la palatalització (com en polonès i l'Alfabet Fonètic Internacional: *ł*) i Fabra les proposà en la comunicació presentada al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906). Vegeu Mila Segarra, *Història de la normativa catalana*, Barcelona, 1985, p. 34-36.

⁴ Els dígrafs francesos *ill* i *il* en aqueixa llengua es pronuncien *i*. En francès tenim *papillon*, *cuiller*, *aiguille*, *paille* (i antigament *conil*) i en espanyol *conejo*, *aguja*, *paja*, *escollo*.

confusió és general a Sóller, però per influència del francès. Aquesta és una pronunciació que convé corregir.- A. I. A. (03/07/95).

IV Sa Feixina

Sa Feixina és el nom d'uns importants jardins de Palma que es veu escrit de diferents maneres. El lloc que rep aquest nom al segle passat era una esplanada on només hi havia les restes dels fonaments de l'església i de l'hospital medievals de Santa Catalina, que havien donat el nom al barri i que per motius estratègics defensius s'havien fet esbucar i no s'hi deixava edificar res. El lloc s'emprava per fer concentracions públiques de tota casta (lúdiques i mercantils, a més d'exercicis i actes militars) que constituïen un espectacle popular i que, com veurem, tengueren relació amb l'origen del nom del lloc.

La paraula *feixina* originàriament volia dir 'feix de lenya prima o de rama' i té relació amb *feix*, per la qual cosa s'escriu amb *e* la primera síl·laba. Amb aquest nom es va formar l'expressió *fer feixina*, que vol dir 'fer o replegar llenya prima' i, d'aquí, el significat de *feixina* d' 'acció de fer llenya prima realitzada per una unitat militar per al seu proveïment' i de 'fortificació protegida amb aquesta llenya'. Finalment, *feixina* ha arribat a significar a Mallorca 'feinejament intens' i el nom d'un lloc on es feinejava d'aquesta manera, l'actual *sa Feixina*.

Trobam la paraula per indicar l'activitat militar d'anar a fer llenya al segle XVII. El cronista llucmajorer Maties Mut ens dóna l'única referència existent de l'expressió antiga *fer feixina* en català i com a activitat castrense, que reproduesc pel seu aspecte inèdit i curiós, encara que hi trobem *feixina* escrit amb *g*, per fluctuació ortogràfica pròpia de l'època: «A 3 juliol de 1684,¹ en dilluns, els seldats² dels Dos-cents³ del capità Torrelles anaren a *fer fagina* prop del

¹ Observau la manera tradicional d'indicar la data sense *de*; també es deia «als» (per exemple «als 3 juliol ...»).

² És a dir, *soldats*.

³ *Els Dos-cents*: unitat mallorquina d'arcabussers, formada per dues companyies de cent soldats. Vegeu Antoni I. Alomar, *L'exèrcit mallorquí de la fi de l'Edat Mitjana a la seva desaparició*, Palma, 1998, p. 47-48.

Nazareto,⁴ y ey fonch el Sr. Vilrey⁵ y demás, y dit capità anave devant y aportava un fex y axí com se venia els altres ne aportaven. A 4, seldats dels Dos-cents de la companyia del capità Mateu Gual també anaren a *fer faxina* es⁶ costat del Nazareto y el Sr. Vilrey també en feya y jo també hi vaig anar. (...) A 5 comensaren anar els trasts⁷ també a *fer faxina* y, axí com vingueren, els altres».⁸

A l'exèrcit es manava *fer feixina* amb un toc de tambor documentat en català el 1640 anomenat també *feixina*, paraula que posteriorment es va fer servir per a altres ordres amb toc de trompeta.⁹

Sobre el mot amb aquests usos militars, cal recordar que es troba també en castellà, en la forma *fajina*, presa del català *feixina* o de l'italià *fascina* (amb *sc* pronunciat com la nostra *ix*), ja que en castellà hauria de ser *hacina*, paraula relacionada amb *haz*.

El castellà *fajina* podria ser un catalanisme ja que, normalment, el castellà va rebre els italianismes a través del català, pel major contacte històric dels països de llengua catalana amb Itàlia i per la situació geogràfica d'aquests entre Itàlia i Castella. Aleshores, el castellà hauria adaptat com una *a* la primera vocal neutra de *feixina* en lloc de *e*, com ha passat amb *añorar*, que procedeix d'*enyorar*.

Però el català *feixina* també hauria pogut prendre el valor militar de l'italià, directament a través de la presència de mallorquins, catalans i valencians a terres italianes: de fet, en català hi ha altres italianismes d'aquesta època en la llengua de la milícia: *escopeta*, *sentinella* (aquest, pronunciat a Mallorca amb *ela* geminada, més d'acord amb l'origen italià), *canó*, *esquadró*, *batalló*, *xaveta*.

El valor militar de *feixina* també podria venir de l'italià a través del castellà per la presència militar de la monarquia hispànica a Itàlia i, després, per la presència d'instructors de llengua castellana a Mallorca, en el càrrec de sergent major i quan en castellà la paraula es pronunciava *faxina*, amb una *x* que sonava com la catalana.

Curiosament, un cas semblant d'italianisme amb adaptació a una paraula catalana té relació amb *feixina*, es tracta de *feixista*. La paraula és calcada de la

⁴ *Nazareto* per corrupció de *Lazareto*, lloc també anomenat *la Quarantena*, on ara hi ha uns jardins que n'han conservat el nom i el portal, al passeig Marítim de Palma.

⁵ Variant de *virrei* o *visrei*.

⁶ *es*: mostra d'ús extraordinari de l'article «salat» a l'escriptura, llegiu *as*.

⁷ *Trasts* eren els barris i, doncs, les companyies dels barris.

⁸ ARM, Miscel·lània Pascual, X, còpia de Bartomeu Pascual del noticiari de Maties Mut. Vegeu Carme Simó, *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372-1810)*, Palma, SAL, 1990, p.117-121.

⁹ Vegeu DCVB, amb una referència dels *Preludis militars* de Domingo de Moradell.

italiana *fascista* (formada de *fascio* i el sufix *-ista*) amb els elements catalans equivalents *feix* i *-ista*. D'altra banda, la identitat en el so de *feixista* amb *faixista* ('fabricant de faixes'), per la procedència de totes dues paraules del llatí FASCIS, va servir al conjunt musical La Trinca per fer una cançó contra la dictadura franquista esquivant la censura i burlant-se'n.

Es podria pensar que *feixina* hauria donat nom a l'esplanada de què parlam per l'aplicació del mot a un terraplè protegit amb feixos de branques i rama. Però, aquest ús no està documentat a Mallorca i, com hem vist, l'esplanada de Santa Catalina precisament havia d'estar lliure de qualsevol cosa que pogués servir d'aixopluc a l'enemic, per la qual cosa la seva hipotètica construcció circumstancial no sembla que pogués haver donat nom al lloc.

L'origen del topònim *sa Feixina* sembla, doncs, un altre. Així com, a Mallorca, *trull*, com a nom d'un molí d'una tafona d'oli, ha passat a significar la gran activitat que es fa a una tafona i, d'aquí, 'moviment o soroll fort de gran activitat', també *feixina*, com a activitat d'una unitat militar, originàriament replegant llenya, va donar lloc al valor de 'feinejament intens i pressós', i aquest valor després es va aplicar al lloc de què parlam per la intensa activitat que s'hi desenvolupava i que era especial objecte d'atenció del poble, especialment des del baluard de Santa Creu, a la murada.

Aquest valor de 'feinejament intens' està documentat precisament al segle passat a Mallorca: en una referència a les reformes a l'ermita del puig de Santa Magdalena d'Inca llegim «sols l'iglesieta per bona ventura n'ha sortit escàpol, de tanta *feixina*» (1890, Diccionari Aguiló).

L'origen del topònim *sa Feixina* seria, doncs, popular i relativament recent, cosa que explica que no aparegui gaire a la documentació escrita, ni tan sols en els capítols de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria sobre la Palma de la darrerria del segle XIX.¹⁰ **A. I. A.** (24/07/95).

V

Tinc/tenc

Una diferència de detall que hi ha, per una banda, entre el català parlat a Mallorca, Formentera i Eivissa, fora de la ciutat, i, per una altra, a Menorca, la

¹⁰ Es tracta dels capítols corresponents de *Die Balearen*. Sobre *sa Feixina*, vegeu Juan Santaner Marí, *Historia del Arrabal de Santa Catalina*, Mallorca, 1967, p. 38, 117-119.

ciutat d'Eivissa, València i Catalunya, és el canvi de la *e* en *i* a l'arrel dels verbs *tenir* i *venir* i els seus derivats.

Les formes d'aquests verbs que tenen aquesta *i* fora de les Balears són les que, com els verbs irregulars de la segona conjugació, tenen l'arrel seguida de *c*, *g* i *d*: *tinc*, *vinc*; *tinguï*, *vinguï* (des d'aquí només n'indicarem la primera persona); *tingués*, *vingués*; *tinguí*, *vinguí*; *tingut*, *vingut*; *tindré*, *vindré*; *tindria*, *vindria*. També es troba *tindre* i *vindre*, però es consideren formes menys recomanables (semblants a *sebre* per *saber*).¹

Aquesta *i* també apareix arreu fora dels verbs a paraules com *tinent*, *lloctinent*, *vinent*, *avinentesa*, *avinguda*, *avinençar*, *avinent*, *provinent*, *propvinent*, *benvinguda* i *benvingut*.²

La *i* de què tractam es troba ja a l'origen de l'idioma en les formes antigues de perfet simple *tinc* i *vinc* ('vaig tenir', 'vaig venir'). Segons alguns lingüistes la *i* del present d'indicatiu deu venir, per analogia, d'aquestes formes de passat, o per evolució des del llatí.

En els altres temps, la *i* degué aparèixer per analogia amb les formes dels temps citats i per la influència de la *i* de *vine*, *estic*, *estigui* o *estiga*, *estiguí*, *estigués*, *sia*, *sia*; *dic*, *digui*, *digués*, *diguí* (i més envant també de les formes col·loquials **estiré* i **estiria*, **siré*, **siria*), fins que des de les formes que originalment tenien la *e* àtona (*tinguem*) passà a les que la tenien tònica (*tinga* o *tingui*).³

A Mallorca, des del segle XIV trobam el mateix procés de difusió de la *i* que pertot, fins que al segle XVII les formes de *tenir* i *venir* amb *i* varen arribar a ser les més usades, fins i tot *tinc*. El seu origen és ben mallorquí, perquè l'època de

¹ La Secció Filològica de l'IEC considera «admissible» tant *tindre* com *vindre* en l'«àmbit general» (arreu del territori) pel seu ús a Catalunya i al País Valencià i «no recomanable» *sebre* (ni tampoc *sapiguer*), vegeu *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana II. Morfologia*, IEC, Barcelona, 1994, p. 9-11, 49, 51.

² També a *esdevenir-se* i *estrevir-se*: «se esdevindrà» (1646), ARM, P, A-607, f. 20r; «estrevindrà» (1764), ARM, P, S-759, f. 10r.

³ Joseph Gulsoy considera que les formes de futur *tindré* i *vindré*, «que sempre han tingut més vitalitat que *tendré* i *vendré*», s'haurien d'atribuir a la llei fonètica segons la qual *e* (I) > *i* quan *e* es trobava en posició àtona davant *n + tr* i altres grups consonàntics, «si bé en aquest cas molt probablement havien entrat en joc altres factors, com ara forces analògiques; recordem la presència de *vinc* i *venc* [sic], *vingut* i *vengut*, *vine* < VENI (imperat.), l'infinitiu *tindre* al costat de *tenir*», *El català 'dins' i el problema de I < i i el de U < u*, dins *Estudis de gramàtica històrica*, Institut Universitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València-Barcelona, 1993, p. 112-113 n. 17, 114. Sobre aquesta qüestió, vegeu més avall la nota 4.

màxim ús coincideix amb el temps en què varen perdre força o desaparegueren els factors que abans mantenien el català unit per tot el seu territori.⁴

Posteriorment, quan s'imposà el castellà i el model tradicional de llengua literària, que usava les formes amb *i*, deixà d'usar-se a Mallorca, l'analogia que abans havia difós la *i* actuà en direcció contrària a favor de la *e*, que no havia arribat a desaparèixer.

A la darrerria del segle XIX les formes en *i* quasi havien desaparegut de la llengua escrita (encara que els notaris mallorquins varen emprar la forma *tinc* fins

⁴ Això ho sabem per la documentació escrita, no sabem, doncs, si parlant col·loquialment també s'empraven les formes amb *-i*. Vegeu les següents cites mallorquines, segons les quals el context on apareix primer el canvi *e > i* és davant *ng* en posició pretònica: S. XIII: R. Llull, *Llibre de contemplació en Déu* (B. Ambrosiana, Milà): «tendré» (c. 93,29), «tindrà» (c. 76,20), «tendrien» (c. 56,27), «tingam» (c. 29,13), «tengam» (c. 29,6), «tingatz» (c. 96,16), «tengatz» (c. 80,25); «tinens» (c. 35,3); «venrà» (c. 1,23), «vendrà» (c. 97,15), «venria» (c. 14,23), «vendrien» (c. 83,24), «vengen» (c. 1,17), «vingam» (pròleg, §28), «vengam» (c. 19,16; 25,23), «vinent» (c. 4,24), «vinens» (c. 52,2; 52,16; 52,30), «vengut» (c. 1,23). S. XIV: Joan Miralles, *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV (1357-1360)*. Introducció, transcripció i estudi lingüístic, Ed. Moll, Mallorca, 1984, taules 21 i 23, p. 332-333, 336-337: «tingués», «tingueren»; «vingueren» / «vengueren», «vinguera», «sobrevengués» / «sobrevingués», «sobrevingueren». S. XV: ARM, c. 27 (*Llibre del Mostassaf de Mallorca*): «tinga». S.XVI: ADM, MSL/10 (*Llibre del Mostassaf de Mallorca*, Alcúdia): «tingut» (*passim*), «tinguts» (*passim*), «tinga», «tinguen»; Jacme Ventayol, *Pratica mercantilvol*, Lió, 1521 (edició facsimil. Cambra de Comerç, Indústria i Navegació): «tinch», «tingué», «tindrà», «tindràs», «tindran», «tinga», «tingui», «tingues», «tinguen», «tingues», «tinguesses»; «vindrà», «vindràs», «vingue», «vinguen», «vinguen», «vingués», «vingut». RAH, *Manual de l'escola d'artilleria* (1580): «tinch», «tindrà», «tindran», «tindreu», «tinga», «tingués», «vindrà», «vindran», «vinga», «vingués». S. XVII: Arx. M. Font, *Manual de l'escola d'artilleria*: «tinch», «tindrè», «tindrà», «tindran», «tinga», «tingau», «tingut»; «vindrà», «vinguen», «vingués», «vingut». B. Amorós (La Misericòrdia, Palma), *Manual de l'escola d'artilleria*: «tinch», «tindran», «tinga»; «vinga», «vingan»; J. A. Mesquida, *El Tractat del salitre* (Palma, 1640). *Estudi històric i lingüístic d'un text químic del segle XVII*, IEB, Palma, 1996: «tindrà», «tinguen»; «vindrà»; *Sermó de l'Estendard* (1644), dins A. Quintana, R. Calafat, *La pervivència del Rei En Jaume*, Documenta, Palma, 1992: «tinch», «tindrà», «tindrem», «tindreu», «tingués», «tingueren», «tinga», «tingau», «tingués», «tindria», «tingut»; Sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, *Càntics i cobles*, Ed. Moll, Palma, 1988: «tinch» (*passim*), «tinguí», «tindrà», «tindrem», «tinga», «tindria», «tingut»; «vinc», «vinguessen» (1687-1697). S. XVIII: *Dietari del Dr. Fiol* (fi de segle): «vingut», «vinguts» (*passim*). Tomàs Amorós, *Mallorca 1740-1800: Memòries d'un impressor*, Universitat de Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Palma, 1983: «vingué», «vingut», p. 32; «tinch» (a tot el protocol) (1791), ADM, 17/65/5; «tinch» (a tot el protocol) (1781), ARM, P, R-1167, f. 69r; «detingut en el llit de malaltia de grangena (sic) o foch de Sant Anthoni de la qual tem morir» (1778), ARM, P, R-1167, f. 7r.; «soldat detingut en lo castell de Bellver (...) estant de prompta partida para el R. Servisi de se Mgt.» (1747), ARM, P, R-935, f. 93v.

a mitjan segle, com a mínim) i també de la llengua col·loquial, amb l'excepció d'algunes de les paraules que no són verbs esmentades.⁵

L'únic que ha tractat a les Balears tota aquesta qüestió ha estat Francesc de B. Moll, que ja a la seva primera gràmatica, *Rudiments de gramàtica preceptiva per a ús dels escriptors baleàrics* (1936), en els verbs *tenir* i *venir* posava com a formes amb *i* les formes que tenen l'arrel àtona, llevat de *tenim*, *teniu*, *venim*, *veniu*; i el pretèrit imperfecte: *tenia*, *venia*.⁶

A l'edició de la gramàtica amb el títol de *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears* (1968), el mateix autor afegeix que en el futur i condicional són preferibles les formes amb *i* (*tindrè*, *tindria*; *vindrè*, *vindria*), i, per tant, implícitament afirma que en els altres temps és indiferent una forma o l'altra.⁷

En el cas del verb *venir* la *i* de l'arrel serveix per distingir les formes de *venir* de les de *vendre* (*vindrè*, *vindria* / *vendré*, *vendria*). És per simetria amb aquest ús recomanable de les formes de *venir* que Moll recomana l'ús de les de *tenir* (*tindrè*, *tindria*).

En conclusió, les formes dels verbs *tenir* i *venir* amb *i* a l'arrel tenen tradició literària secular a totes les Balears. Aquesta tradició s'estroncà amb la substitució del català pel castellà al llenguatge formal. Sense voler arribar a recomanar la seva restauració a Mallorca, els qui les vulguin fer servir en missatges lingüístics d'abast superior al de les Balears ho poden fer tranquil·lament si els preocupa usar formes amb tradició a les Illes. Igualment, si per influència dels mitjans de comunicació valencians o catalans o per la lectura es recuperaven aquestes formes entre nosaltres, ningú no podria dir mai que fossin externes.- **A. I. A.** (31/07/95).

⁵ Per exemple: *Mes de Maria* (1860): sense cap forma amb *i* més que «sobrevingué»; R. Barrera, *Mes de sas ànimes* (1883): cap amb *i*; «tinch» (1840), ARM, P, A-068, f. 29v.; «tindrè» (1818), ARM, P, S-1625, f. 292r.

⁶ Francesc de B. Moll, *Rudiments de gramàtica preceptiva per a ús dels escriptors baleàrics*, Les Illes d'Or, 15; Mallorca, 1937, § 89, p. 93; § 90, p. 94. Això es manté a la següent edició amb el títol de *Gramàtica normativa per a l'ús dels escriptors de les Illes Balears* (1962), § 145, p. 144; § 146, p. 145.

⁷ § 145, p. 124; § 146, p. 125.

VI

-ejar, platja, rajada...

El sufix *-ejar* s'escriu així i no *-etjar*. El motiu té relació amb altres casos en què el so escrit normalment *tj* o *tg* es representa amb *j* o *g*. A la *Línia Directa* publicada dia 22 de maig de 1995 vàrem parlar del sufix culte *-itzar*, procedent del grec a través del llatí. Aquest sufix prengué en llatí, al costat de la forma culta que ha donat lloc al català *-itzar*, una forma popular que s'ha conservat en el català *-ejar*, l'italià *-eggiare* (on *-gg-* sona igual que *-ejar* al País Valencià i quasi igual que a les Balears) i el castellà *-ear*.

Aquest sufix *-ejar*, que sovintaja des de Llull amb un valor semblant al d'*-itzar*, antigament es pronunciava *edjar*, és a dir, amb una consonant palatal africada (la que escrivim *tg* a «metge» o *tj* a «pitja») i s'escrivia, però, amb *j*.¹

El motiu que s'escrigués amb *j* o *g*, sense *t*, és que antigament *j* i *g* representaven el so *dj*, per exemple, aquí pronunciàvem *pudjar* i *dgel*, com encara fan al País Valencià, per *pujar* i *gel*. Posteriorment a una part de l'idioma el so *dj* va perdre la *d* (tècnicament, es va «desafricar»), però l'ortografia moderna ha mantingut la manera antiga d'escriure-ho i així pertot ho escrivim igual, i com es feia antigament, i a cada zona ho podem pronunciar a la nostra manera.

Algunes paraules, per exemple *metge*, pertot tenien el so *ddj*, com encara ara al País Valencià i com l'italià *oggi*, i en la pronunciació també s'hi va perdre una *d* i va quedar *dj*; però es va mantenir la manera tradicional d'escriure-ho pertot arreu, que és *tj* o *tg*.²

Aquest manteniment de l'ortografia tradicional de *-ejar* a pesar del canvi en la pronunciació suposa, doncs, l'ús d'una mateixa grafia per a tot l'idioma, senzilla i d'acord amb l'antiga. També resulta un sistema sense ambigüitats, ja que, de tota manera, no es poden confondre els nombrosíssims verbs en *-ejar* amb els en *-etjar*, perquè aquests només són quatre: *assetjar*, *desassetjar*, *metjar* i

¹ Al *Llibre de Contemplació en Déu* de Ramon Llull trobam fins al capítol 102 del manuscrit de Milà les següents formes en *-ejar*: cobesejar, contrariejar, denejar, ental-lectuejar, gloriejar, lampejar, nedejar i negociejar, sempre escrit amb *-j*.

² Al *Llibre de contemplació en Déu*, de Llull, hi trobam, sempre amb *tg* o *tj*, les següents paraules i variants: «asetjatj», «boscatges», «coratge», «coratjós», «coratjosament», «coratgia», «dampnatje», «erbatjes», «eretjea», «eretgia», «eretjes», «fetge», «formatjes», «jutge», «gutjament», «jutjar» (i altres formes del paradigma), «lenguatje», «linyatge», «metge», «metgies», «misatjer», «misatges», «ribatjes», «salvatges», «salvatgia», «viatge», «ymatges».

petjar, derivats de noms que sempre han tengut *tj* o *tg*, acabats en *-etge* o *-etja*, que són: *setge*, *metge* i *petja*.³

On es va conservar la pronunciació *dj* sense desafricar va ser, en general, al País Valencià, o català meridional (a la zona central del qual posteriorment qualsevol *tj* s'ha pronunciat *tx*, i d'aquí el nom de valencià «apitxat», per «apitjat», de la pronúncia *txusep* per *Josep*). Parcialment, també es va conservar al català nord-occidental (la meitat occidental de Catalunya) i a l'insular, a les Balears, ja que aquí només va succeir en el sufix *-ejar* i algunes paraules que veurem.

Els mots que tenien el so *dj* i que l'han conservat a les Balears, mentre que al català central han passat a *j*, i que pertot escrivim igualment amb *g* o *j*, són (amb els seus derivats): *barreja*, *boja*, *corregir*, *llegir*, *Magí*, *tremuja* (tots aquests pronunciat amb *g* a Eivissa i Menorca), *rajada*, *rajar*, *rajola*, *roja* (simplificat a Eivissa), *truja* (simplificat, però, a Eivissa, Menorca i Pollença). El nom *Roger* s'hauria d'afegir a aquesta llista, però com a llinatge és justificat escriure *Rotger*, ja que els cognoms tenen un tractament específic.⁴

S'ha produït la simplificació en el cas de *platja*, a Mallorca; en el d'*estotjar*, a Eivissa i a Menorca, i a Mallorca segons la població i l'edat de la persona; ara bé, en els dos casos ho escrivim segons la pronunciació general.

Aquesta conservació de la pronúncia *dj* es produeix també a Mallorca al plural que s'escriu *-jos* (que també pot ser *-igs*, pronunciat *is*, *itx*, o, més general, *tx*), de les paraules acabades en *-ig*, derivades o no de verbs en *-ejar*, llevat de: *desig*, *mig*, *lleig*, *ormeig*, *puig*, *safareig* i *trepig* (per exemple: *assajos*, *bojos*, *fajos*, *rajos*, *rojos*...).

Respecte al cas de *suggerir* i els seus derivats,⁵ cal tenir en compte que s'ha de pronunciar amb el so *dj*. Aquest so només en aquesta paraula s'escriu *gg*, per tradició i com a cultisme, ja que procedeix del llatí (*SUGGERERE*), cosa que també passa, per això mateix, a altres idiomes que el tenen, com l'anglès (*to suggest*), el francès (*suggérer*), i l'italià (*suggerire*), i als seus derivats.

Per acabar, cal insistir que la pronunciació del sufix *-ejar*, dels plurals en *-jos* i de les paraules que escrivim amb *j* o *g* encara que hagin conservat la *dj* sense simplificar és correcta tant a la manera tradicional, amb *dj*, com amb *j*, segons cada lloc.

³ Vegeu els exemples de la nota anterior.

⁴ Antigament s'escrivia *Roger*.

⁵ *Suggestió*, *autosuggestió*, *suggeriment*.

Els diminutius normals i generals de *puig* i *raig* són *puget* i *raget*, però a Mallorca i a l'Empordà diuen *putxet*, i *ratxet* a les Balears. Col·loquialment, el plural de *boig* a Mallorca i Menorca és *botxos*, i el femení a totes les Balears, *botxa*; el plural de *raig* a Menorca, *ratxos*. Aquestes variants són fruit de la influència de la pronunciació *tx* de l'acabament del singular⁶ i convé reservar-les per al llenguatge informal i, en el cas de «putxet», per a la toponímia.- **A. I. A.** (07/08/95).

VII

Això no era pas de cristians

L'ús de la partícula *pas* a les negacions no és actualment col·loquial a Mallorca. Sobre aquesta qüestió, tractarem primer la seva mallorquinitat, després la necessitat o obligació d'usar-lo i finalment quin n'és l'ús correcte.

Vegem una catefa de cites mallorquines de *pas* de diferents èpoques:

Segle XIII: «La sua ànima no hac *pas* oblidada la sancta devoció de Blanquerna» (R. Llull, *Blaquerna*).¹

Segle XIV: «Manna del cel dolça e no *pas* agresta» (Antelm Turmeda, *Cobles de la divisió del Regne de Mallorques*).²

«lo dit Simon sí dixera al dit Guabriell: En Guabriell, vós m'aveu manjada la mia porsella, e-l dit Guabriell li respòs: “Sertas, no é *pas*!”; ...dient-li: “No sia *pas* a la Cort!”» (Llibre de la Cort Reial de Montuiri).³

⁶ Aquesta pronunciació *tx* de *-ig* es produeix davant pausa; en canvi es pronuncia *tg* davant vocal o consonant sonora («boig alegre»). Davant consonant, sovint es pronuncia reduït a *i* («boig trist») i d'aquí ve la forma *boiet* i *boieta* («dimoni boiet», «em fas tornar boieta») i l'etimologia popular a Mallorca del topònim Sant Boi que l'ha identificat amb Son Boi, perquè Sant Boi és conegut per un famós manicomi.

¹ Al primer volum del *Llibre de contemplació en Déu* no apareix *pas* cap vegada. La cita de *Blaquerna* és del DCVB, que la situa al c. 5. El DCVB també en recull una cita de la traducció del *Sant Graal* del mallorquí Guillem Rexac: «Mas tu no l'atenist pas», p. 52. Aquest diccionari diu que *pas* ha desaparegut de l'ús de Tortosa.

² Cita del DCVB.

³ Joan Miralles, *Un llibre de Cort Reial mallorquí del segle XVI*, Palma, 1984, p. 363-364. En aquest cas l'ús de *pas* no està completament lexicalitzat. Vegeu encara una altra cita d'una altra font i d'aquesta època: «haja estar dins la cadena de Portupí e no pas e-ll moll, ni a le tore de Caròs» (1390), ARM, AH-419, f. 94r.

Segle XIV-XV: «lo gran poeta laureat com ha volgut moralitzar em la vila d'Arcà, no *pas* en lengua latina, mes materna e vulgar» (Ferrando Valentí, traducció de les *Paradoxes* de Ciceró, 1450);⁴ «si ell és feble de son cors e ha bon enginy e viva memòria, no deu *pas* seguir cavalleria»; «que sembli que la memòria sia renovellada, no *pas* lo parlament» (Nicolau de Pacs, *Doctrina Moral*).⁵

Segle XVI: «no *pas* egualment a totes»; «no-s vullan *pas* ergullar», «no deuen *pas* voler totes...», «e no *pas* per lo contrari» (*Constitucions del monestir de Santa Margalida, Palma*, 1520).⁶

«Del crim qui fonch d'Adam e no *pas*» (citat per T. Forteza, antic, però de data indeterminada).⁷

Segle XIX-XX: mossèn Antoni M. Alcover segons testimoni de Tomàs Forteza,⁸ deia que son pare usava sovint la partícula negativa *pas* i ell mateix l'empra a les *Rondaies Mallorquines*: «va dir que no era *pas* de cristians no pagar-li es beure» (IV, 67); «Això no és *pas* de fer!» (XXI, 83).⁹

Demostrada la mallorquinitat, doncs, i fins i tot l'ús popular recent a Mallorca de *pas*, vegem quin origen té. La qüestió no és nova per als qui segueixen setmanalment la «Línia Directa» perquè ja¹⁰ parlàrem de les formes *res, cap, mai, pus, enlloc, i gens* i vàrem veure que tenien valor positiu a les oracions no negatives i després que també *pas* tenia valor positiu al principi i que naturalment procedia del sinònim masculí de *passa*.

Al principi *pas* s'usava amb verbs de moviment: «no caminaré *pas*» (com si diguéssim «no caminaré ni una passa», «ni passa») i després s'usà amb altres. És el mateix cas de l'ús de *mica* a Eivissa amb el valor de *gens*: «no parlis mica» (abans usat només amb «menjar», com a Mallorca) i de *gota* a altres llocs (abans emprat amb «ploure» o «beure», com encara a Mallorca).¹¹ *Pas* també s'usà al principi d'una manera semblant al títol d'aquesta LD amb el verb *ser* i *pas* seguit

⁴ M. de Riquer, *Història de la literatura catalana*, II, Barcelona, 1964, p. 466.

⁵ Citat per Tomàs Forteza, *Gramàtica de la Lengua Catalana*, Palma, 1915, p. 381 n. 5.

⁶ Juan Rosselló Lliteras, *Constituciones del Monasterio de Sta. Margarita*, Publicacions de l'Arxiu Diocesà, Palma, 1983, p. 11, 13, 15, 23.

⁷ *ibid.*

⁸ T. Forteza, *Gramàtica...*, *ibid.*

⁹ En aquestes dues cites la lexicalització no és completa.

¹⁰ LD II, p. 9-10.

d'un complement introduït per *de*: «no era *pas* de fer», de manera que s'ha arribat a entendre *pas* com un adverbi de negació.

Ja se sap que en francès també s'usa un *pas* amb el mateix origen, però amb un valor purament negatiu, fins al punt que en el llenguatge col·loquial s'hi usa tot sol sense *no*. Això també passa també normalment en occità i en el català del nord dels Pirineus i de les comarques de la zona immediata del sud (on «vindrà *pas*», hi equival o «no vindrà»).¹²

L'ús, optatiu, de *pas* que estableix la gramàtica actualment és el següent:

- a) Darrere *no* que no és negatiu, quan s'omet el verb d'una oració comparativa: «Parla més que no *pas* tu» (*no* optatiu), «s'estima més que vénguis que no *pas* que quedis» (no obligatori per separar les dues conjuncions *que*); «val més donar-les que no *pas* tirar-les» (amb *pas* obligatori si no se suprimeix *no*, per evitar que la segona frase s'interpreti com a negativa).
- b) Darrere *no* quan s'omet el verb i es nega proporcionalment el valor d'una oració anterior: «Hi aniré, però no *pas* ara», que equival a «No hi aniré (*pas*) ara sinó un altre dia» (oració adversativa). «-L'agafarem. -No *pas* si no correm».
- c) Darrere el verb, reforçant-lo amb un matís subjectiu, adversatiu o condicional (oracions enunciatives negatives i imperatives) negatives: «no tornarà *pas*» (és a dir «no tornarà, encara que es podria esperar»; «per venir no et posis *pas* aquestes sabates» (on *pas* vol dir: «si vols que véngui» o «si no vols que m'enfadi»).
- d) Darrere el verb per negar una oració anterior negant una condició perquè aquella sigui positiva: «-Demà porta'm un llibre. -No vendré *pas* demà» («no el podré dur perquè demà no vendré»).
- e) Darrere el verb d'una oració interrogativa, si per fer o continuar una cosa, explicar un fet, fa falta una resposta negativa: «Toquen. No deu ser *pas* en Joan? Perquè, si ho és, me n'aniré»; «Sents aquest soroll? No piquen *pas*?» («no deu ser que piquen?»).¹³ - **A. I. A.** (14/08/95).

¹¹ Vegeu T. Forteza, *Gramàtica...*, p. 381-382.

¹² Loïs Alibert, *Gramàtica occitana segons los parlars lengadocians*, Montpelhièr, 1976, p. 227-228. Joan Veny, *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*, Ed. Moll, Palma, 3 1982, p. 67.

¹³ Pompeu Fabra, *Gramàtica catalana*, Ed. Aqua, Barcelona, 8 1981, p. 153-154.

VIII

Benvinguda la Direcció General!

Les novetats més esperançadores del discurs d'investidura del President Soler són les referents al tractament donat a la llengua pròpia de les Illes Balears. Des del fet tan senzill, però tan significatiu, de designar-la amb el seu nom científic i estatutari de *llengua catalana* i d'emprar-la en el registre apropiat a la solemnitat de l'acte —article formal, «nosaltres», «nostre», etc., tal com s'havia fet secularment a Mallorca—, fins al propòsit solemne de complir i fer complir la Llei de Normalització Lingüística i de crear amb aquest objectiu la Direcció General de Política Lingüística, tot fa pensar que entram en una nova etapa d'autogovern en què la llengua tindrà el tracte prioritari que li correspon, com a principal senya d'identitat de la Comunitat Balear.

Val a dir que darrerament s'havien fet intents d'acceleració del procés de normalització en diferents camps, i que per diverses circumstàncies resultaren incompreses —com l'ordre sobre l'ensenyament en català— o no arribaren a posar-se realment en funcionament —com la «segona fase» de la Campanya de NL, els Grups Institucional i Tècnic per a la normalització del Govern, la campanya de normalització de l'esport...— Hem passat una etapa difícil, en què s'ha fet més palesa que mai la necessitat —que vaig exposar reiteradament a la Comissió Interinstitucional de la Campanya, en nom de la Comissió Tècnica— d'un organisme que, des del Govern i amb autoritat de govern, impulsi i guiï el recobriment de la llengua.

Ara que s'ha anunciat la creació d'aquest organisme, hem rebut consultes i comentaris diversos sobre el tema, que es poden resumir en les següents preguntes:

1. Servirà de res, una Direcció General de Política Lingüística?

Servirà de molt. Dit en poques paraules, eliminarà la mancança més greu de l'organigrama del nostre Govern.

Ens queixam, amb raó, de ser l'única comunitat autònoma de llengua pròpia no castellana que no té encara les competències d'educació; però som també l'única que encara no té —i això no depèn de Madrid— direcció general de Política Lingüística. I una direcció general vol dir un camp específic d'acció de govern, un organigrama de gestió, un pressupost propi i un responsable polític amb l'única missió de dur endavant el procés normalitzador.

Vol dir, també, una presència oficial de la política lingüística de la nostra Comunitat a l'exterior. Era llastimós que en congressos i col·loquis estatals o

internacionals on participaven els responsables de política lingüística dels respectius Governos, no hi hagués representació de les Balears, o bé hi fos jo com a coordinadora de la Campanya, que podia donar informació tècnica però no participar en cap decisió política (programes comuns, intercanvis, etc.).

2. Dependrà de Cultura, o de la Presidència o Vice-presidència del Govern?

És una decisió que correspon al Govern, però és de suposar que anirà a Cultura, com en totes les altres Comunitats de llengua no castellana —només el Govern Basc situà a Presidència la Secretaria de Política Lingüística, però després de les darreres eleccions ha rectificat i l'ha passada també a Cultura—. És ver que ha d'actuar «transversalment» dins tot l'àmbit del Govern, però això no s'aconsegueix pel fet d'estar ubicada a Presidència, sinó amb una presència a totes les Conselleries a través dels seus alts responsables. A Catalunya es va resoldre amb la Comissió Interdepartamental de NL, formada pels Secretaris Generals dels diferents Departaments, i l'actual Grup Institucional que coordina el Director General de Cultura n'és l'equivalent a Balears.

3. No perd sentit la Campanya, havent-hi una Direcció General?

Al contrari, en guanya. El que passa és que la coordinació de la Campanya correspon per dret propi al responsable de la política lingüística del Govern (i això em lleva un pes de damunt, ara que m'ha arribat l'hora de la jubilació). Però, com a organisme interinstitucional, la Campanya té un àmbit més ample que una direcció general o una conselleria. El seu organisme rector és una Comissió Interinstitucional presidida pel Conseller de Cultura, de la qual formen part els Delegats de Cultura dels tres Consells Insulars, el Tinent de Batle de l'Ajuntament de Palma, el Director Provincial del MEC, un Vice-rector de la UIB i el President de l'OCB.

Amb el pas de la coordinació a la direcció general de Política Lingüística, començarà realment una segona fase que ha quedat embrionària, i tenc l'esperança que es faci un reenfocament general de la Campanya, que fa anys que sol·licitam des de la Comissió Tècnica. No m'estranyaria —i ho desig sincerament— que amb el temps desembocàs, com a Catalunya, en un Consorci en què el Govern Balear i les altres institucions autonòmiques i locals duuguin conjuntament endavant un pla ambiciós de normalització lingüística.

4. Quins són els principals reptes de la futura direcció general?

El més important, aglutinar voluntats en favor de la normalització (i això inclou eliminar recels i fer una acció clarificadora eficaç), de manera que *la*

Llengua sigui efectivament *feina de tots*, tant de les institucions com dels militants i votants del partit del Govern i dels diferents partits de l'oposició, i de tota la gamma d'entitats cíviques i culturals.

Si s'aconsegueix això, tot és possible: Servei d'Ensenyament del Català, Pla General de Normalització, Consell Social de la Llengua, acció exterior... Es tracta de formar entre tots la «mata de jonc» que propugnava Ramon Muntaner.

Que ho puguem veure ben aviat!- A. M. (21/8/95)

IX

Línia, delineant, llinya, ginya

La paraula *línia* procedeix del llatí LINEA, que volia dir 'fil de lli' (llatí LINUM). Ara bé, les paraules d'origen llatí poden ser fruit de l'evolució d'aquest idioma fins arribar a ser català, com és el cas de *llinya*; o preses del llatí modermament i, per això, poc o gens transformades en comparació amb la paraula originària, per exemple *lineal*, *alineat*, *alineació*, *delinear* i *delineant*; unes altres són paraules que no han acabat d'evolucionar, com *línia*, i finalment n'hi ha de preses d'altres idiomes, com *linier* (d'un llatínisme anglès).

Altres exemples de paraules d'origen llatí arribades per diferents camins i que formen una única família són *espai*, *espacial*; *servei*, *sergent*, *servici* i *servicial*; etc.

La paraula llatina LINEA en català s'havia transformat en general en *llinya* i, després, a Mallorca i entre els mariners de la Costa Brava en *ginya*. A Santanyí i Eivissa s'ha conservat, però, *llinya*, mentre que a altres llocs, com Menorca i el nord-est de Catalunya, el canvi ha estat en *nyinya*.

Llinya, amb la variant *ginya*, es troba usat a Mallorca avui en dia amb els significats de 'fil de pescar' i de 'cordill de canador' (observem que fa una vertadera línia recta quan està tibada) i de 'solc obert en un camí per les rodes dels vehicles' i de 'ràil de tren'. *Ginyar* vol dir 'fer una línia en terra'.

El cas és semblant al de LINEOLA, que s'havia transformat en *llinyola*, pronunciat després *ginyola*, que volen dir 'fil tibant per fer línies rectes' i 'casta de parany per caçar aucells'; d'on sortí *llinyol* (i, després, *ginyol*, que és un 'fil fort', 'casta de parany' i 'fil de pescar'). I també existia a Mallorca *llinyada*, que volia dir 'línia traçada en la construcció'.¹

¹ Vegeu DCVB.

Sobre el pas de *llinya* a *ginya*, podem dir que és el mateix que trobam popularment a *geuger* i *juger*, *Dijous Jarder*, *jadriola* per *lleuger*, *Dijous Llarder* (de *llard*, ‘greix’), *lladriola* i també, encara més vulgarment, a *genegar* per *llenegar* i *juitar* per *lluïtar* (a Pollença). Igualment, *llibrell* (usat encara a València i Eivissa) donà *gibrell* a la major part de Catalunya i *ribell* (forma pròpia de Mallorca i Menorca, part de Catalunya i de l’Alguer). Curiosament, és el mateix fenomen que trobam a *jueverd*, que, sense voler ser irreverents, cal dir que està relacionat amb el llinatge del pare de la prosa catalana, el mallorquí Ramon Llull. El fet és que *llull* (del llatí LOLIU), pel canvi que comentam, ha donat *jull*. Posteriorment, *jull*, conservat com a nom d’una mala herba, es combinà amb verd per donar *jullverd*, que aquí pronunciavem *juiverd* i *juieverd*, d’on ve finalment *jueverd*.²

A més d’aquesta transformació, com sovint passa, trobam exemples de la contrària, *ll* per *j*, produïda pensant evitar-la (és a dir, ultracorreccions): *Lloaxim* (pronunciat *Lluaxim*) i *Lletrudis*, formes vulgars per *Joaquim* i *Gertrudis*.³

Respecte a la forma *línia* ja hem dit que es tracta d’una forma semiculta, amb l’evolució estroncada a mitjan camí entre el llatí LINEA i el català més popular *llinya*. Antigament, al costat de *línia*, es va usar *línea* com a cultisme en els significats més abstractes, mentre que en els significats concrets, més materials, s’usava la forma popular *llinya*, més volucionada.

A principi de segle com que *línia* era una forma molt més característica del català, es va proposar fer-la servir en lloc de *línea*, amb la qual convivia, com a ‘traç, ralla, retxa’ i en les expressions ‘línia de comunicació’ (d’on ve el nom d’aquesta secció), «línia elèctrica», «línia aèria» etc., i deixar per als usos materials (‘fil, cordill’, etc.) la forma més evolucionada *llinya* (col·loquialment, *ginya* o *nyinya*) encara que antigament aquesta també es va fer servir en tots els usos, proposta que tothom va acceptar i que ha arrelat, com demostra el seu ús normal en el llenguatge formal.

En francès s’usa la forma evolucionada *ligne*, en tots els usos, mentre que en castellà s’ha perdut la forma evolucionada antiga *liña*, que s’usava tant en els

² Recordem que a Mallorca una *i* àtona situada entre vocals (com el cas de *juieverd*) es pronuncia *e* tancada i que aquesta es confon amb la següent quan torna àtona (*jueverd* > *jueverd*). La forma més general d’aquesta paraula és *juliverd*. Cal remarcar que a Mallorca molts de nins, joves i fins i tot locutors de ràdio i televisió (!) pronuncien la *ll* com si fos *j*, per influència de l’espanyol; és un defecte que cal esmenar perquè afecta l’estructura fonètica genuïna de l’idioma (així, confonen *lloc* amb *joc*).

³ Vegeu Antoni M. Alcover, *Una mica de dialectologia catalana*, BDLLC 14, p. 267, 269-270. Alcover recull també *Llacinto* per *Jacinto*.

valors abstractes com materials, i s'ha substituït per la forma d'origen culte *línea*, com en l'italià *linea*. L'alemany i l'anglès, llengües germàniques, usen, respectivament les paraules *linie* i *line*, totes dues d'origen romànic, la segona d'origen francès.⁴- **A. I. A.** (28/09/95).

X

Els Països Catalans

La notícia (publicada dimecres passat, 27 de setembre) de la proposició no de llei que Esquerra Unida ha presentat al Parlament Balear, referida als «Països Catalans», ha provocat un enrenou considerable —cosa que no és d'estranyar, donat el clima d'especial sensibilització sobre qüestions de llengua i d'identitat, que regna actualment entre nosaltres.

No és d'estranyar tampoc que, a més d'opinions personals diverses que no comentaré, ens hagi arribat una gamma variada de consultes, que es poden resumir en tres preguntes a les quals intentaré donar resposta.

1. Què és això dels Països Catalans?

Sobre aquesta qüestió ja contestàrem a un comunicant (que declarava «tenir el cap com un tambor» a causa de les «opinions molt diverses i apassionades» que havia sentit sobre el tema), a la Línia Directa del 15 d'octubre de 1991. Al fulletó *Línia Directa amb la CNL*, I, pàgs. 43-45, trobareu l'explicació que li donàrem (si no el teniu, recordau que els fulletons es poden obtenir gratuïtament a l'Oficina de la Campanya). Donau per repetit tot el que hi vaig dir, i deixau-me insistir en un dels aspectes que exposava.

Països Catalans és l'expressió més generalitzada per designar el conjunt de les terres de llengua catalana. Aquest conjunt no té personalitat política reconeguda (com en té la *Commonwealth*, conjunt de països de llengua anglesa) ni, per tant, nom oficial. Però és evident que necessitam un nom per designar-lo, igual que el necessiten els conjunts de llengua castellana i francesa, que tampoc no formen associació política de països i, no tenint nom oficial, són designats amb noms diferents a l'espera que l'ús en generalitzi un per damunt els altres

⁴ En occità es diu *linha* (*linhada*, *linhòla*, *linhatge*, *alinhar*...) (**nh** es llegeix com el nostre **ny**), al costat del cultisme *linear* 'lineal'.

(*Países Hispánicos, Hispanoamérica, la Hispanidad, Iberoamérica, ...*, per al conjunt castellanoparlant; *Pays de langue française, Francophonie*, per al francoparlant); mentrestant, els partidaris dels diferents termes s'esforcen a difondre, sovint amb apassionament, el de la seva preferència, però l'àmbit d'ús de cada llengua no pot ser sotmès a discussió, perquè és una realitat objectiva.

La nostra peripècia històrica, però, ha fet que en una època feliçment passada es discutís fins i tot l'àmbit de la llengua. Avui, tret del senyor González Lizondo i els seus, ningú pretén que català, valencià, mallorquí, etc., siguin llengües diferents. Però les discussions sobre el nom que convé donar al conjunt de terres catalanoparlants (*Països Catalans, Països de Llengua Catalana, Terres de llengua catalana, Catalanitat, ...*) estan tenyides encara de prejudicis i són objecte de fílies i fòbies apassionades.

2. En què consisteix la proposició no de llei d'Esquerra Unida?

No en sé més que el que ha dit la premsa. No donaré, per tant, explicacions —que, d'altra banda, no em pertocuen—, sinó que intentaré interpretar la notícia, tenint en compte el que acabo d'exposar.

No es tracta, com ha fet pensar algun titular, de propugnar el reconeixement dels *Països Catalans* com a associació oficial d'aquests «països» (una espècie de *Commonwealth*, que De Gaulle va intentar imitar amb el seu projecte de «Communauté Française», sense aconseguir-ho), sinó el reconeixement de l'expressió «*Països Catalans*», per designar la comunitat lingüística i cultural catalana, i de propugnar que s'establesquin relacions entre les comunitats autònomes de llengua catalana de l'Estat espanyol per a la promoció de la llengua i la cultura catalana dins i fora de l'àmbit d'aquesta. I ho expressen amb un to i una terminologia clarament nacionalistes, adient al seu programa.

3. Quina és la posició de la Campanya, respecte d'aquesta proposició no de llei?

No existeix una «posició de la Campanya», en casos com aquest. La Campanya es regeix per una Comissió Interinstitucional (assessorada per una Comissió Tècnica), i perquè hi hagués una «posició de la Campanya» en casos polèmics, caldria un acord exprés d'aquesta. Tal com hem exposat diverses vegades (vegeu, per exemple, el text *Encara sobre l'Ordre de «l'Ensenyament en català»*, al fulllet VII, pàg. 49), des de *Línia Directa* divulgam veritats científiques generalment admeses, o bé exposam, sempre *dins l'esperit de la Campanya*, l'opinió personal del firmant del text.

No vegeu, doncs, en les meves paraules la «posició de la Catalunya», ni tan sols la «posició de la coordinadora de la Catalunya» —ja que la meua imminent jubilació farà que deixi de parlar amb aquest caràcter—, sinó com a «posició personal de n'Aina Moll» —que en la defensa de la nostra llengua i identitat no es jubilarà mai—. L'expressaré en tres punts:

1. La proposició no de llei expressa una lloable preocupació pel foment de la nostra llengua i cultura i per la necessitat de coordinació de la política lingüística dels diferents països catalans —o, si ho voleu, de les diferents entitats político-administratives que constitueixen l'espai catalanoparlant. És de desitjar que el fet que la proposta provengui d'un grup minoritari no sigui obstacle per arribar a un consens parlamentari total sobre aquesta qüestió.

2. L'expressió *Països Catalans* és la més difosa, i pel meu gust la més adequada, però no l'única possible, per designar l'àmbit de la nostra llengua (personalment, la faig servir amb gran preferència sobre les altres fórmules, però no amb caràcter exclusiu). Ara bé, no veig que tenguí sentit donar-li «caràcter oficial» en els papers del Parlament: no és un terme jurídic, sinó del llenguatge corrent, i qualsevol diputat el pot usar sempre que vulgui. Si el que es vol dir és que «no ha d'estar prohibit usar-lo», em sembla evident que és així, però no crec que sigui necessari ni convenient expressar-ho de forma tan solemne.

3. Ara que iniciem una nova etapa en la política lingüística de les Illes Balears i és més necessari que mai aconseguir el consens unànim de la societat balear per donar-li impuls, no sembla oportú que una qüestió de tanta importància s'hagi plantejat com a cosa d'un grup minoritari. És de desitjar que el tema es reconduesqui per mitjà d'una negociació que impliqui el conjunt de la Cambra, per tal que els objectius que marquen els signants de la proposició no de llei arribin a felicitat. Que així sia!- **A. M.** (2/10/95)

XI

L'hora que és

La manera de dir les hores varia segons el lloc i a Catalunya n'hi ha una de diferent de Mallorca, on n'hem tengut un sistema ben propi.

Actualment, aquí i al País Valencià seguim el mateix sistema: prenim com a punt de referència la darrera hora que ha tocat i hi afegim els minuts que han passat («la una i deu»); en arribar al primer quart d'hora, ho indicam darrere l'hora («la una i quart»); a partir d'aquí tornam a comptar amb minuts des de l'hora («la una i deu»), fins arribar als 30 minuts, que afegim «i mitja» («la una i mitja»).

Passada la mitja, aquesta esdevé punt de referència i deim els minuts que han passat («les 3 i mitja i cinc»). Passats els quaranta minuts, es pot prendre com a referència l'hora que vendrà i s'expressa amb minuts («falten 20 per la 1» o «la 1 menys/manco 20»); en arribar als 45 minuts es pot dir «falta un quart per ...» o «és la una i tres quarts»; i després se segueixen indicant els minuts que falten («falten deu per la una»).

En el cas de Catalunya existeix un sistema segons el qual, des del moment que ha tocat una hora, es considera que el temps que passa ja pertany a l'hora següent, i per això aquesta es converteix en punt de referència (quan toqui el rellotge voldrà dir que s'ha completat l'hora, que ha acabat de passar tota); a més, es compta per quarts d'hora («un quart de...», «dos quarts de...», «tres quarts de ...»): «un quart i set de 10» correspon, doncs, a «les 9 i 22». L'expressió «a quarts de sis» vol dir «a les cinc i mitja».

Antigament a Mallorca hi havia hagut dos sistemes més d'expressar l'hora, segons la casta de rellotge. El rellotge públic més antic de Palma (1386-1864), que prengué el nom del seu constructor, «en Figuera», nom que ha conservat el rellotge de l'Ajuntament, era únic: tocava les hores passades de sol i de nit, per això cada matí i vespre el rellotger li havia de donar corda per a les hores que passarien (hi havia marcades 14 hores: el màxim de nit i dia). Per dir l'hora es deia, per exemple: «a 5 hores de dia» i «una hora de nit», però també, fent referència al temps que faltava per acabar el període, «a 3 hores a passar (de) la tarda» o «a 3 hores a passar de sol», «a mitja hora a passar de dia».¹

Qui ens dóna molta informació sobre la manera de dir l'hora fa dos-cents anys a Mallorca és el dietari de Joaquim Fiol i Estada, en el qual ell feia constar les seves activitats sovint amb indicació de l'hora.² Hi podem veure que per mesurar

¹ Jaime Villanueva, *Visita a las iglesias de España*, XXII, p. 245-248; *Datos para la historia del reloj público de Palma o sea En Figuera (1386 á 1886)*, BSAL II, p. 2, 20. Vegeu, a més, aquestes cites: «a mitja hora a pasar la tarde», «a dos horas a pasar la tarde» (1597) (referència del talaier de la torre de Cala Moltó, Artà), recollit per J. Mascaró, *Corpus de toponimia de Mallorca* IV, p. 2038. «devia esser qualche mitja hora de nit poch més o manco» (1619), ARM, Misc. Pascual, XIX, f. 289, «a quelques dos horas de nit poch més o manco», f.291; «a qualche mitja hora de nit», f. 291; «circa dos horas de nit poch més o manco», Misc. f. 294, «a quelques quatre horas de nit poch més o manco» Misc., f. 295; «una hora a passar de matinada poch més o manco», f. 299.; «estiguí allí fins a la tarde que devien esser les tres horas passat mitx die», f. 508.

² Antoni Pons, *Dietari del Dr. Fiol*, BSAL XXIII, p. 223 i s.; *Dietari del Dr. Fiol. Memòries de D. Joaquim Fiol, de Mallorca, doctor en drets, que comprenen de l'any 1782 fins en 1788*, 2 vol., Ciutat de Mallorca, S.A.L., 1933. C. Simó, *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372-1810)*, S.A.L., Mallorca, 1990, p. 230-232.

el temps ja no se seguia «en Figuera» (que sembla que queda com a referència dels siquiers per repartir les tandes d'aigua), però tampoc no es feia ben bé com ara i es basava en els quarts:

Les cinc.

Les cinc i (un) quart (escrit també «les 5 1/4»).

Les cinc (i) dos quarts (escrit també «5 2/4») / *les cinc i mitja.*

Les cinc (i) tres quarts («5 3/4»).

Però, també prenia com a punt de referència l'hora a venir:

Tres quarts per la una («les dotze i quart» o «un quart d'una»).

Dos quarts per la una («les dotze i mitja» o «dos quarts d'una»).

Aquesta darrera manera ha arribat parcialment fins avui, amb la diferència que no s'usa «tres quarts per ...», és a dir, abans de la mitja hora. Per completar el sistema, seria útil tornar usar l'expressió «tres quarts per la ...», tenint en compte, però, que no és igual que «tres quarts de ...», ja que, encara que en els dos casos es pren com a referència la pròxima hora que tocarà, aquella expressió significa «falten 3/4 per les...» i aquesta «han passat 3/4 de les...».

A diferència d'avui en dia, per indicar períodes de temps l'hora anava precedida d'article («de les ... a les ...»), forma més recomanable.

Sobre la manera d'escriure l'hora cal dir que es pot fer amb lletres o amb xifres. Per indicar el moment exacte només s'empren les xifres (a una programació, horari o cartellera d'espectacles o cinemes, o a una agenda d'actes). Amb xifres, les hores es compten fins a 24 (amb un o dos dígitos mentre que els minuts sempre van amb dos: 01.35/1.35) i se separen dels minuts amb un punt sense espai en blanc i sense afegir la paraula *hores* (cosa que sí es fa en francès i alemany: «à huit heures», «am acht Uhr») ni cap referència a la part del dia (11.45 = un quart per les dotze; tres quarts de dotze; antigament a Mallorca, les deu (i) tres quarts).

A les programacions, agendes, cartelleres, etc., darrere les hores es pot posar el símbol *h* («hores») (11.45 h). Dins un text, si l'hora és en xifres, és recomanable acabar l'hora amb *h* («a les 20.15 h començà la sessió»); però en cap cas no s'ha de llegir «hores» interpretant el símbol *h*.

La indicació d'un període de temps entre hores, s'afegeix *h* a continuació de la darrera hora («de 5.00 a 23.00 h»).

La lectura directa de l'hora indicada amb xifres ha donat lloc a un sistema internacional que s'emptra oralment als avanços de programació dels mitjans de comunicació i per indicar les entrades i sortides dels mitjans de transport públic:

«les dotze quinze»; «les vint-i-dues». En seguir aquest sistema no s'ha d'afegir «hores» al final, encara que s'escrigui *h.*³- **A. I. A.** (09/10/95).

XII

No frustrem el projecte del President

El canvi de política lingüística del Govern Balear anunciat pel President Soler és una bona nova que ha despertat la il·lusió de la gent interessada en el recobrament de la llengua catalana, pròpia de les Illes Balears, com a principal signe d'identitat de la CA.

Hem de ser conscients, però, que el canvi no és fàcil. La posició favorable del President del Govern i la creació d'una estructura administrativa encarregada de dur a terme la política lingüística, són factors indispensables per impulsar de manera efectiva la normalització lingüística. Però no són suficients. El President necessita el suport de tota la comunitat en aquesta tasca, començant pel seu govern i del seu partit, i tots tenim la responsabilitat de no frenar el seu projecte.

La iniciativa socialista de plantejar l'exigència de coneixement del català per a l'accés a l'Administració en el darrer Ple del Parlament va ser, al meu entendre, francament inoportuna, ja que posava el President i el grup parlamentari del PP en un posició molt incòmoda, en veure presentada des de l'oposició una mesura que els correspon i que tenen la intenció de prendre, malgrat les resistències existents dins el propi partit (em consta que els Consellers de Cultura i de la Funció Pública negocien des de fa temps un projecte de disposició en aquest sentit).

Es comprèn, per això, la rotunda oposició a la proposta per part del sector reticent del grup, i també el problema de consciència del conseller eivissenc Joan Marí, davant el dilema de votar una mesura normalitzadora que considera indispensable, o contra la posició del seu grup parlamentari. En aquestes circumstàncies, l'opció d'absentar-se de la Cambra en el moment de la votació va ser sens dubte encertada.

També va ser encertada l'actuació del President Soler, que votà amb el grup contra la proposta i declarà, segons he vist a la premsa, que «compartia en el fons la iniciativa però preferia mantenir el seu propi calendari». Actuant així, evità una

³ J. M. Pujol - J. Solà, *Ortotipografia. Manual de l'autor, l'autoeditor i el dissenyador gràfic*, Barcelona, ²1995, p. 252, § 89.

indesitjable fragmentació del vot del seu grup i reclamà discretament i ferma el protagonisme que li és degut des del moment que ha fet de la normalització lingüística un objectiu prioritari del seu govern. Sabem que el President va començar immediatament a treballar per la normalització; d'una banda, creant la direcció general que l'haurà d'impulsar, i de l'altra oferint als membres del seu grup parlamentari les explicacions que justifiquen la seva decisió (sabem pels diaris que aquest va ser el tema principal de la seva trobada a Formentera). Estic segura que aquests acceptaran la mesura de bon grat, o almenys per disciplina, quan la prengui el President, però presentada per l'oposició resultava als seus ulls —i també als de l'opinió pública— una imposició externa.

No seria oportú tampoc, al meu entendre, convocar ara accions ciutadanes a favor de la normalització, que inevitablement serien vistes com a coaccions al govern. No facilitarien gens la tasca al President ni als responsables directes de la normalització i provocarien la reacció hostil del sector del PP que hi és reticent i que té consciència de tenir majoria absoluta per decisió dels electors, i d'haver-la aconseguida abans del canvi de política lingüística. Aquesta divisió dins el partit majoritari semblaria novament confusió dins un electorat que ja veu les coses molt més clares que abans, però necessita un clima de concòrdia i de consens entre els dirigents per «apuntar-se» decididament a la normalització. *L'acció pedagògica* intensa que projecta el President és segurament el millor camí per aconseguir-ho.

La llengua, cosa de tots

Ara bé, no es pot pretendre tampoc que els partits de l'oposició que han treballat llargament en favor de la llengua i les entitats ciutadanes que n'han mantingut viva la flama es mantinguin quiets, esperant que el Govern prengui i apliqui les mesures que consideri adequades.

La llengua és cosa de tots (i feina de tots!), i la normalització només anirà endavant si es deixen de banda les rivalitats personals i de partit en el tema de la llengua i s'actua per consens. El model de Catalunya és digne d'imitar: actuació consensuada en el Parlament i col·laboració de tots en les accions normalitzadores, sota el guiatge indiscutit de la Generalitat (les rares vegades que s'han allunyat d'aquest camí —i ara estan en greu perill de tornar-hi—, els efectes han estat tan nocius que els han fet rectificar ràpidament).

Per això és desitjable una negociació prèvia en el Parlament per a les mesures que afecten la llengua, a fi que les disposicions puguin ser assumides per unanimitat, i una plataforma d'acció impulsada pel Govern, on puguin confluïr les forces de tots.

L'Acord Institucional per la NL es va fer per això

D'aquí a ben pocs dies (el 18 d'octubre) es compliran sis anys de l'Acord Institucional per la normalització lingüística, i cinc que començà a funcionar, un cop recollides les adhesions d'institucions i entitats, la *Campanya de Normalització Lingüística de les Illes Balears*, que sens dubte ha estat útil (no és el moment de fer-ne el balanç aquí), però que hauria pogut rendir moltíssim més, si tots els implicats l'haguessin presa realment com a cosa seva i si hagués tingut al capdavant una Direcció General de Política Lingüística amb la missió i els mitjans de dur-la endavant.

Ara la tenim, i tenim també un Govern impulsat per un President que és conscient de la seva responsabilitat històrica, d'aconseguir el recobriment de la llengua en un clima de pau i d'il·lusió ciutadanes. La *Campanya* (preferentment amb un canvi de nom que evoqui millor una acció duradora) pot ser realment la plataforma que necessitam (i que no ha estat fins ara). Confii que en la imminent reunió de la Comissió Interinstitucional de la *Campanya* en què he de presentar la meua dimissió, per motiu de jubilació, del càrrec de coordinadora amb què m'honoraren els signants de l'*Acord Institucional*, sortirà una iniciativa de *renovació d'aquest Acord*, amb els canvis adients per adaptar-lo a les noves circumstàncies.- **A. M.** (16/10/95)

XIII

La primera persona del present d'indicatiu

Una consulta d'una comunicant es refereix a les diverses formes de la 1ª persona del singular del present d'indicatiu als verbs regulars de les conjugacions 1a i 2a i en els purs de la 3a (jo *cant*).¹

En l'àmbit balear, l'acabament d'aquesta persona en els verbs regulars és sense terminació (*pos, admet, cab, pud, dorm, partesc*) en comparació amb les formes usades aquí mateix en altres èpoques (quan són de la primera conjugació, en *-ar*) i, actualment, a altres llocs (*cante, canto*).

A diferència de la llengua més antiga, aquesta manca de terminació és normal fins i tot en els casos d'acabament de l'arrel del verb en un grup de consonants

¹ A. I. Alomar, *La desinència -o a la primera persona del Present d'Indicatiu a Mallorca*, «Randa» 35, Miscel·lània Josep M. Llopart, p. 159-187; A. I. Alomar - J. Melià, *Proposta d'un model de llengua per a l'escola de les Illes Balears*, Palma, Ed. Moll-Cofuc, 1999, p. 70-72.

finals que, fora d'aquí, no és normal en català (*err, escorx, vincl, mescl, encerccl, xucl, infl, encofr, plasm, regn, empotr, dobl, sembl, celebr, sembr, quadr, engendr, colr, contr, filtr, entr, castr, tract, rapt, vetl*).

La manera d'escriure aquestes terminacions és llevant la terminació d'infinitiu *-ar* i simplificant les consonants dobles o geminades, fora de *rr* (*destil, pas, xerr*).

Quan la terminació de l'arrel del verb és en vocal, aleshores s'afegeix *-i* o *-u* o no-res; vegem-ho, segons els diferents acabaments d'arrel:

-ear, -iar (darrere consonant): *-i* (*crei; confii*);

Aquesta desinència *-i* s'enllaça amb la vocal anterior (*copii*), a diferència de la *-i-* de la primera persona del present de subjuntiu que no s'enllaça formant diftong amb la *-u-* o *-i-* anterior, sinó que es pronuncien separades, cosa que s'assenyala amb una dièresi damunt la vocal final («no volen que *copii* ni *actuii*»).

-iar (darrere vocal): sense terminació (*espai, remei, enjoi, alui*);

-oar, -uar (darrere consonant): *-u* (*pou, incou; continuu*);²

-uar (darrere vocal): sense terminació (*creu*);

-guar, -quar: *-o* (que es pot pronunciar *u*) (*enaiguo, adequo, obliquo*); aquest afecta mitja dotzena de verbs i és diferent dels en *-uar* perquè l'accent no es troba a la *u* sinó abans, com al present de subjuntiu (*enAiguo, adEquo; enAigüi, adEquüi*).

-jar, -gir (darrere vocal, *au* o *eu*): *-ig* (*raig, festeig, puig; assuauig, agreuig; fuig*);

-jar (darrere consonant): consonant + *j* (*desitj, menj, forj*).

Quan l'arrel acaba en *-v* hi ha dues alternatives: o es canvia la *v* per *u* i no s'afegeix desinència, comarcalment i com en la llengua antiga (*cau, prou, lleu*); o es manté la *v*, pronunciada *f*, i sense desinència (*cav, prov, llev*).³

En el cas dels verbs acabats en *-itzar* (dels qual ja vàrem parlar en una «Línia Directa»), la primera persona pren la forma *-ís* (*utilís*).

A l'època medieval, les dues maneres d'acabar la forma verbal que tractam eren sense res (*mud*) o amb *-e*, darrere els grups de consonants finals que no existien fora dels verbs (*jo entre, conserve, serre...*); a més de la *-u* procedent de *v* o de l'evolució del llatí (*lleu*) i de la *i*. Al segle XVI la desinència *-e* es va

² A Menorca, com a algunes poblacions de Mallorca, per exemple Porreres, usen *-i: sui*. T. Forteza du *suu, muu i ruu* (*Gramática de la lengua catalana*, Palma, 1915, p. 63 c.).

³ La terminació antiga *-u* apareix també en alguns sociolectes de llenguatge conservador de la ciutat de Palma, pròxims a la noblesa.

començar a difondre en els verbs que no la necessitaven per l'acabament de l'arrel i es va usar molt al segle següent (*cante*), tant a Mallorca com a Catalunya i València.

A la darrereria del segle XVII, també pertot, la *-e* es va començar a canviar per *-o* en els verbs que tenien una *o* a l'arrel (*pose* > *poso*), com de *cove* es va fer *covo*, i aquesta *-o* després s'aplicà als verbs que no tenien *-o-* a l'arrel (*cante* > *canto*).

Va ajudar en el canvi el fet que a la primera conjugació (que és per on començà i on es va estendre a Mallorca) la nova terminació va servir per distingir fonèticament la primera persona de la tercera (fins i tot s'escrivia «jo posa» al costat de «ella posa», confusió que es resolgué dient «jo poso»).

I, per tant, la *-o* no procedia del castellà ni de l'italià, que antigament era bastant conegut a Mallorca, fins i tot més que el castellà, encara que l'existència de la desinència *-o* en aquests idiomes i en el llatí, d'on procedia, degué influir una mica en la seva difusió en el català.

La manca de desinència i les desinències *-e* i *-o* varen conviure, segurament depenent del lloc, el grup social i l'estil del llenguatge, fins que, al segle XIX, per analogia es va imposar a Mallorca la manca de terminació, que mai no havia desaparegut. Però, per aquesta mateixa analogia, fins i tot va desaparèixer la vocal final *-e* que havia existit sempre quan l'arrel del verb acabava en un grup de consonants inusual en aquesta posició (*xerr*, *entr*, *compr*, *obr*).

L'evolució es va produir de forma autònoma i l'analogia ha funcionat després també de manera diferent a cada territori: a les Balears, la forma actual és la primitiva de tot el català, amb matisos; a Catalunya i al terç septentrional del País Valencià, *-o*; a la resta del País Valencià, *-e*; i a la Catalunya del Nord, la *-e* s'ha tancat en *-i*.

Avui en dia, a l'hora de triar l'ús d'una desinència o altra cal tenir en compte l'àrea de difusió del missatge. En el cas que l'àmbit sigui tot el territori de llengua catalana, la veritat és que la desinència que s'usa a una àrea més extensa, més poblada i amb major producció en català és en *-o*. Afavoreix el seu ús el fet que sigui més fàcil d'usar contra la complexitat de les terminacions consonàntiques i amb *-i* o *-u* de les Balears (cosa que saben bé els professors de català). Respecte a l'opció amb *-e*, ara valenciana, té l'inconvenient que fonèticament aquí es confon amb la tercera persona («jo cante»/«ell canta»).

En conclusió, cadascú pot emprar la desinència que consideri més pròpia, perquè generalment no hi haurà problemes de comprensió. Si l'àrea de difusió del missatge són les Balears és millor usar les desinències que aquí són les normals.
- A. I. A. (23/10/95).

XIV

La discriminació lingüística i la femenina

Aquests dies es discuteix la necessitat i la justícia de la discriminació positiva de la dona, arran d'una sentència del tribunal europeu d'Estrasburg que no l'admet. Arran d'això, ens han demanat un comentari sobre la semblança entre la discriminació lingüística i la femenina.

S'ha vist un paral·lelisme entre la discriminació social de la dona i la de les llengües i en com es volen compensar a través del llenguatge, amb la dedicació d'una sèrie de qualificatius molt semblants a la dona i a la llengua, com: dolça, bella, estimada, tendra, etc.¹

Aquesta compensació consoladora ja és antiga dins la història del català:² quan, al segle XVI, la monarquia hispànica va ser una potència internacional i va afavorir l'expansió del castellà, aquest idioma va tenir un gran prestigi a tota Europa i alguns intel·lectuals de llengua catalana varen començar a escriure-hi.

Aquest canvi d'idioma els va crear mala consciència perquè eren conscients que feia retrocedir l'ús del català. Aleshores se sentiren obligats a compensar-lo. La compensació va consistir a repartir els qualificatius entre els idiomes així com es feia una redistribució de les seves funcions socials: el català seria la llengua de la intimitat, femenina. I el castellà, la llengua de la vida pública, masculina. La llengua catalana, per tant, rebia els qualificatius de dolça, suau, entranyable; i la castellana, viril, enèrgica, etc.

L'expulsió de la llengua d'unes funcions, com la marginació de la dona, es volia compensar destacant els aspectes positius de les que se li reservaven. Però les lloances eren la confirmació de l'arraconament del català com a llengua de més prestigi social entre la classe alta, com el de la dona.

Quan des del segle XVIII per la força es desplaçà el català dels àmbits oficials i públics que majoritàriament havia conservat, i, per tant, la nostra llengua s'arraconà a l'àmbit privat en benefici del castellà, com la dona en el treball familiar, continuaren les mateixes consolacions compensadores en forma d'elogis, inútils, a unes suposades característiques del català que el feien propi de la intimitat.

Abans, a mesura que havia anat avançant el castellà entre la noblesa, també els qui seguien usant el català en els espais d'alta cultura que semblaven reservats

¹ Rafael Lluís Ninyoles, *Idioma i prejudici*, E. Moll, Palma, 1971, p. 50-60.

² Per als diferents aspectes històrics, vegeu M. de Riquer - A. Comas, *Història de la literatura catalana*, 4, Barcelona, 1981, p. 170-209.

per a l'idioma extern s'havien sentit empesos a justificar-se, com ara es justifica innecessàriament l'aptitud femenina per a totes les feines.

Reivindicaven la igualtat en aptitud i en drets del català amb els altres idiomes, el seu caràcter d'única llengua pròpia i argumentaven que la major part de la població no entenia el castellà. I n'és un exemple el mallorquí Cristòfor Fiol, doctor en teologia i vicari general, que l'any 1684 va publicar una obra religiosa amb la voluntat expressa d'igualar el català amb el francès, el castellà, l'italià, etc.

Els defensors més conscients de l'ús normal del català varen ser el tortosí Cristòfor Despuig (1557) i el valencià Onofre Almudèver. Despuig va ser capaç d'assenyalar la relació entre l'arraconament del català i el de les terres de llengua catalana dins la política de la monarquia hispànica.

Almudèver va ser el més dur amb els qui abandonaven el català, quan l'any 1561 va qualificar-los de «ingrats a la llengua que haveu mamat i a la pàtria on sou nats» i va criticar «la molta abundància que hi ha de subjectes que els pareix que tota la seva autoritat consisteix en parlar en castellà», en una crítica que al segle XIX repetia el setmanari mallorquí «L'Ignorància».

Naturalment s'arribà a l'enfrontament entre les dues postures quan els frares i els bisbes, al segle XVII majoritàriament castellans a Catalunya, pretengueren predicar en llengua castellana, a pesar que el concili de Trento acabava de recomanar que es fes en la llengua de cada lloc.

Cristòfor Despuig, a més a més, ens dóna un magnífic testimoni de la consciència de la unitat de l'idioma de les Balears, Catalunya i el País Valencià. Com Pere Gil l'any 1621, nascut a Reus i que va ser rector del col·legi de Montision de Palma i provincial de la Corona d'Aragó, el qual argumentà a favor del català com a l'única llengua parlada i entesa al país; i el valencià Joan B. Ballester que l'any 1667 va escriure que el *valencià* es parlava aleshores a «Catalunya, Regne de València, Mallorca, Menorca y Ivisa».

Destaca especialment el testimoni sobre la unitat de la nostra llengua del valencià J. Gaspar Escolano (1610), quan diu que el regne de València «fue poblado desde su conquista casi todo de la nación catalana y tomó de ella la lengua» i «por más de trescientos años han pasado los de este reino bajo el nombre de catalanes, sin que las naciones extranjerias hiciesen diferencia ninguna de catalanes y valencianos ... pasando por una mesma tierra y nación la de Cataluña y Valencia ... hasta que de cien años o poca más a esta parte que el Rey Católico don Fernando de Aragón unió su corona con la de Castilla, cada una de estas naciones ha tirado por su cabo, como sintiendo la ausencia de su cabeza, y así tenidos por diferentes».

Mai es perdé la consciència d'unitat i al segle XIX el menorquí Antoni Febrer i Cardona deia, l'any 1804, que «aquesta illa fonc fundada de valencians, catalans, etc., els quals hi portaren la seua llengua, que és la mateixa que nosaltres usam».

Tornant a la discriminació lingüística i a la femenina, així com es defensa la discriminació positiva en favor de les dones, reservant-los una part dels llocs de treball i de càrrecs polítics, també s'ha d'afavorir el català i els tribunals s'han definit en favor de la seva discriminació positiva enfront del castellà, fins que el català arribi al nivell d'ús públic que ocupa l'altre idioma i a part dels privilegis que li corresponen com a llengua pròpia que és segons l'Estatut d'Autonomia. - **A. I. A.** (30/10/95).

XV

El català facilita aprendre altres idiomes

A les Balears té molta d'importància aprendre idiomes perquè són necessaris per al turisme. L'experiència demostra que el fet que actualment la major part de la població sàpiga, més o menys bé, dues llengües per començar, la del territori i el castellà, ha afavorit l'aprenentatge. En canvi, els qui només sabien castellà han tengut més dificultats.¹

Els especialistes en l'ensenyament de llengües fa temps que han descobert que com més llengües saps, més facilitat tens per adquirir-ne de noves. I també se sabia que els qui havien estudiat llatí com a segona llengua tenien el cap «més obert» per passar a altres idiomes. Tot això s'adiu amb els estudis que han demostrat que aprendre l'esperanto, la principal llengua artificial, facilita encara més, per la seva estructura lògica i senzilla, aprendre llengües naturals.

¹ El projecte EuroCom pretén difondre la comprensió entre parlants de llengües d'una mateixa família, partint de les semblances, vegeu «Una entrada plurilingüe en el món de les llengües romàniques», *Llengua nacional*, 28, p. 4-8; Horst G. Klein, Tilbert D. Stegmann, *EuroComRom - Die sieben Siebe. Romanische Sprachen sofort lesen können*, Editiones Eurocom, Shaker Verlag, Aquisgrà, 1999, accessible a Internet a www.eurocom-frankfurt.de. Per a la comparació del català amb altres llengües, vegeu Antoni M. Badia, *Llengua i Cultura als Països Catalans*, Barcelona, Ed. 62, 1964, p. 11-75; *El léxico catalán en la Rumania*, Madrid, Ed. Gredos, 1976; Daniel Recasens, *Estudi comparatiu sobre la fonètica segmental del català i de l'anglès*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1984. Els treballs sobre la relació del català amb les altres llengües romàniques, com els de Ll. López del Castillo, *El català dins la Romània; El català, llengua romànica*, Ed. 62, Barcelona, 2000, també fan veure la utilitat de passar del coneixement d'una llengua al d'una altra.

Igualment s'ha demostrat que els alumnes que aprenen primer bé el català a l'escola amb el sistema natural, és a dir, per immersió, adquireixen després millor el castellà i assoleixen millor els objectius de les altres assignatures, ja que el català els dona una identificació millor amb el seu medi social i cultural com a fonament.

Però si el fet de ser la llengua pròpia del territori no fos suficient (!), encara hi ha més punts a favor del català com a llengua primera i principal a l'hora d'aprendre'n altres i ho han reconegut especialistes estrangers imparcials: les característiques lingüístiques del català entre totes les llengües romàniques el fan especialment apte com a llengua pont que facilita l'aprenentatge de les altres.²

Quines són aquestes particularitats del català? Doncs que, sense que es pugui dir de cap manera que sigui una mescla, comparteix característiques de totes les altres, comptant-hi el castellà, però d'aquesta en menor proporció.

De fet, el català representaria el màxim comú denominador de les llengües romàniques (català, francès, italià, romanès, castellà i portuguès), mentre que el castellà és la llengua més diferent entre totes (descompant el romanès, que ocupa una posició geogràfica marginal) i per tant, lingüísticament és la més poc útil com a intermediària o llengua primera per a accedir a les altres.

Com s'explica això? En el vocabulari i en la fonètica i en part de la morfologia (tota, llevat de la nominal), el català és pròxim al francès i a l'italià. Els sons vocàlics i consonàntics del català coincideixen moltíssim més amb els del francès, de l'italià i del portuguès (tenen més vocals i més consonants), que no amb els del castellà, que és molt més senzill (ja diuen que el castellà es llegeix com s'escriu). El vocabulari bàsic del català té grans coincidències amb el de l'italià i el del francès (*menjar, manger, mangiare...*). I la sintaxi catalana també té coincidències amb les de les altres llengües, fora del castellà.

Aquestes semblances vénen de la major proximitat geogràfica al que ara és França i a Roma en el temps de la formació de la llengua i en els períodes immediats posteriors.

² Molts autors del segle XVIII s'adonaren de la situació estratègica del català respecte de les altres llengües romàniques, especialment de la seva condició de llengua pont entre el francès i el castellà. Així, doncs, per a un home de gran instint pedagògic com mossèn Baldri Reixac, el català és una llengua clau en la formació dels minyons: «... m'apar que la llengua catalana té un gran avanç o una gran excel·lència sobre les demés, perquè té una gran aptitud i proporció per aprendre i entendre les demés llengües, pues l'experiència ensenya que los catalans fàcilment entenen les nacions estrangeres i que ab facilitat aprenen de parlar son llenguatge», Antoni Comas, *Les Excel·lències de la llengua catalana*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1967, 39.

Les característiques de llengua pont del català (que durant un temps varen fer difícil la seva classificació lingüística) també vénen de la relativa menor evolució del català respecte al castellà i al francès, la qual l'acosta a l'italià i a les etapes més antigues del francès (les que representa la seva difícil ortografia, que a través del català és més accessible).

En canvi, les particularitats del castellà li vénen de la seva formació per contacte entre el llatí i el basc, per la gran influència de l'àrab que rebé posteriorment, per la seva evolució particular després del seu naixement i, sobretot, de la major distància geogràfica respecte als territoris de les altres llengües, de les quals el separen el territori basc, els Pirineus i, primer, l'àrea aragonesa i després, un cop castellanitzat l'aragonès, la catalana.

De fet, només la presència d'elements castellans en el català i de catalans en el castellà i el fet de compartir tots dos idiomes molts de llatinismes i paraules cultes gregues, redueixen les distàncies entre el català i el castellà. Però aquests mateixos factors fan útil el català com a intermediari per aprendre castellà a partir d'una altra llengua, especialment romànica.

Un altre element coincident entre el català, el francès, l'occità, el castellà i l'italià ve del paper d'intermediari geogràfic i cultural del català entre el castellà i el portuguès per una banda i les altres llengües romàniques, per l'altra. Molts dels italianismes, occitanismes i gal·licismes, paraules franceses, del castellà hi han arribat a través del català.

Però aquestes coincidències entre el català i les llengües romàniques principals, també arriben a l'anglès. La fonètica de l'anglès és complexa, així com la francesa, mentre que la catalana ocuparia un punt mitjà entre la castellana, la més simple, i la italiana, per una banda, i les de la resta.

Continuant amb la fonètica, el català, el francès i l'anglès presenten moltes terminacions consonàntiques de paraula semblants, en comparació amb el portuguès, el castellà i l'italià que tenen més finals amb vocal (*port, port, port; porto, puerto*).

Respecte al vocabulari anglès, la meitat és d'origen francès i el lèxic català és prou semblant al francès. Però encara n'hi ha més, perquè el francès ha evolucionat molt, mentre que els gal·licismes de l'anglès són de l'època anterior a aquesta evolució, per tant, de quan el francès era més semblant al català, de manera que l'anglès és més fàcil des del català.

I encara podríem parlar de la major proximitat entre el llatí i el català, per la seva menor evolució en comparació amb el castellà, que fa el català més apte per aprendre la llengua clàssica.

La conclusió és l'absurd d'ensenyar idiomes a través del castellà a la gent de llengua catalana, o que sap català, o aprendre castellà a partir de l'italià o el francès abans que català.- **A. I. A.** (13-11-95).

XVI

No useu el nom del gat en va

L'altre dia, en un debat transmès per la televisió, algú, pel seu interès polític particular, irresponsablement tornava insistir a promoure la confusió lingüística atribuint a la normalització lingüística l'objectiu de fer mudar les paraules pròpies per les externes, amb l'exemple de *gat*, que no seria mallorquí, i *moix*.

A la llengua li fan dir allò que volen, però, si s'han de presentar proves, ja és una altra cosa. Llavors es veu quin ridícul fan els qui volen parlar en nom del mallorquí i sols coneixen com xerren dins ca seva (això sí no hi parlen el castellà!). Diguem avui, doncs, quatre coses de la paraula *gat* i que ningú la torni retreure contra la unitat de la llengua.

Gat és la primera paraula emprada en català des de la formació de l'idioma i l'única emprada encara a la major part del territori de la llengua. També és l'únic mot usat a les Balears des de la Conquesta al segle XIX i el que usà Ramon Llull, perquè *moix* per *gat* no està documentat fins a 1805.

És normal que sigui així, ja que *gat* procedeix de la paraula llatina, GATTUS, o d'una variant, d'on ve el nom de l'animal a totes les altres llengües romàniques; i també es troba en una forma semblant a les altres famílies lingüístiques d'Europa: *gatto* (italià), *gato* (portuguès i castellà); *chat* (francès), *cat* i *gat* (occità); *cat* (anglès), *Katze* (alemany), *katu* (basc).

D'on ve GATTUS, si el mot originari llatí era FELES (el que ha donat *felí*)? Doncs, és una expressió per cridar afectuosament l'animal que després s'ha emprat per anomenar-lo. Altres expressions d'aquestes usades per tot la llengua són *moix*, que al segle XIII pertot ja volia dir 'astut, enganyós' i que a Mallorca i Menorca s'ha substantivat, i *mix* («a gat vell no li diguis mix»).

En el sentit expressiu, *moix* és l'origen de *moixonies* i *moixaines* com a noms de les carícies, que tant agraden als gats.

També és expressiu el barceloní *marruixa*, igualment convertit en nom familiar de l'animal, i apareixen formes semblants a altres idiomes, sovint també substantivades (per exemple, en àrab, el nom del gat es pronuncia *meix*). Igualment tenen un origen expressiu *gos* i *cus*, sinònims de *ca*, que és la paraula antiga.

La paraula *gat* és l'única usada després de l'Edat Mitjana a Mallorca, per exemple al segle XVII, la traducció de la gramàtica llatina de Semperi (1651) dóna «gat» com a equivalent de FELIS; i l'ús de *gat* com a paraula principal continua al segle XIX, com es pot veure als diccionaris impresos a Mallorca, que recullen *gat*, *gata*, *gatet*, *gatot* i *gateria* 'grup de gats'.¹

En els diccionaris citats trobam «gat fogoner», com 'l'home que sempre està a ran del foc', i referències al «forat per passar gats», de les portes, i al «gat salvatge».

Actualment, a Mallorca, *gata moixa*, amb *moixa* en el sentit de 'carícia', vol dir 'persona hipòcrita' i també és el nom d'un peix. També es diu «fer la *gata parda*», per 'fer l'hipòcrita'. I *Gatamoix* és el nom d'una alqueria del terme d'Alcúdia.

A més, el català insular té derivats de *gat* i canvis de sentit de la paraula: *gatinyar*, que vol dir 'rapinyar' i *gatinyar-se*, 'barallar-se de paraula' a Mallorca, Menorca i la part meridional del País Valencià. *Gatosa* (pronunciat *gatoa*, com a Palafrugell i Reus, *gatoua* o *gatova*) és el nom d'una planta que fa escarrinxades, com el gat, i d'aquest nom ve el d'una altra planta, el *gatovell*. *Gatell* també és el nom d'una planta. *Gató* és el nom d'un altre peix. *Gatvaire*, d'origen occità o mossàrab, s'aplica al gat salvatge, a un home informal i a un peix determinat.

Gat, encara general a Eivissa com a nom del felí, a Mallorca i Menorca ha pres el valor de 'borratxera' (valor que també han pres *moix* i *mix*), emprat a l'expressió «escorxar el gat», com també *gatada*, *gatera* i *gateria*; i d'aquí *engatar-se*. *Gatera* és també una persona que obra com si estigués borratxa.²

Gat també és una casta de cerca-pous submarí; i *gata*, un grumoll en un fil (valor que també té a Catalunya), i, a Lluçmajor, la barra de ferro emprada per posar les llandes a un carro.

Hi ha expressions com «prémer la *gata*», per 'esforçar-se a fer coses que lleven la paciència' (Manacor). «De peu de *gat* de peu de *gat*», 'anar-se'n sigil·losament', a les *Rondaies*. «Jeure el *gat* dins els fogons», 'no tenir menjar per coure'. També hi ha «donar *gat* per llebre», «haver-hi *gat* amagat», «ser un *gat* vell», «haver-hi quatre *gats*», «a bon *gat* encomanau es formatge», «treure es *gat* des sac», «ser un orgue de *gats*»...³

¹ Es tracta dels diccionaris de Pere A. Figuera (1840), J. A. Amengual (1858) i d'«Unos amigos» (1859).

² Precisament *gat* s'ha substituït en la llengua corrent per *moix*, perquè ha passat a significar 'embriac'.

³ Aquestes dades lexicogràfiques són tretes del *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Encara podem completar «romandre escaldat com es gat d'en Pelacanyes» amb una cita més antiga que la que dóna

Entre els refranys hi ha aquests: «*Gat* escaldat d'aigua freda tem», «*gat* miulador, mal caçador», «(a) *gat* vell, ratolí tendre», «de *gat* a *gat* no hi ha més que arpades», «*gat* damunt balcó no vol companyó», «el qui no té altre *gat*, amb aquell se combat».

Al recull de cançons populars mallorquines de R. Ginard trobam: «Si teniu finestres/ per la Soledat,/ teniu-les tancades/ que no hi pas cap *gat*»; «Que no senti en Miquel/ que crida com un orat?/ Des que li han mort es *gat*, ses rates l'han enganat/ a sa gerra de sa mel»; «A Ciutat hi ha mossons/ que duen guants tot lo dia,/ i en venir devers migdia/ es *gat* jeu dins es fogons».⁴

Als noms de lloc de Mallorca apareixen sovint *gat* i *gata*: Cala *Gat* (Capdepera), Cala *Gata* (Banyalbufar), Coma des *Gat* i Font *Gata* (Son Servera), Punta des *Gats* i Puig des *Gats* (Calvià), Son *Gat* (Inca, Llubí, Sencelles), Pas des *Gat* (Deià, Escorca, Lluçmajor), Pesquera des *Gat* (Escorca), Pont des *Gats* (Manacor), Pas de sa *Gata* (Andratx), etc.⁵

I naturalment també surt *gat* a les *Rondaies* recollides per mossèn Antoni M. Alcover: «si es *gats* les afinen, les llevaran d'es vent» (vol. XI, p.90); «Tenien un canet i un *gatet* (repetit setze vegades) ... aniré a menar set-cents *gats*» (XI, p. 14-16); «es *gat* jeia ben descansat dins es fogó» (XVIII, p. 85).- A. I. A. (20-11-95).

XVII

Presentació del Diccionari de l'IEC

L'acte de presentació del Diccionari de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans, celebrat dilluns passat al teatre Principal, va tenir la solemnitat que l'ocasió reclamava, i no va desmerèixer gens de les presentacions que se n'han fet a Barcelona, València, Lleida i Perpinyà.

El van presidir l'Honorable President del Govern Balear i el President de l'IEC, flanquejats pel Rector de la Universitat de les Illes Balears, el

el DCVB: «y estaban tan estorats / com es *gat* d'en para cañas» (1706), «Conversació de dos cotxers», *Almanaque para las Islas Baleares*, Palma, 1879, p. 117.

⁴ «Qualque pic, de tot lo dia/ es *gat* no surt d'es fogó,/ i vas amb tant de bastó/ i randes per sa camia!», R. Ginard, *Cançoner popular de Mallorca* II, § 43, p. 276. «Sa fia anirà ufana/ amb so ventai tan daurat,/ i son pare, que se tap/ amb aquella pell de *gat*/ que sol 'gafar amb tanta gana» (Bim.) *ibid.* II,8 § 299, p. 291. A les pàgines 25-26 hi ha 30 gloses amb la paraula «moix» i formes flexionades i cap amb «gat», encara que hi pot haver hagut canvis si no afectaven la rima.

⁵ Vegeu J. Mascaró, *Corpus de Toponimia de Mallorca*.

Vicepresident de la Secció Filològica de l'IEC —el mallorquí Joan Veny—, el Conseller de Cultura del Consell Insular de Mallorca, el Cap del Departament de Català de la UIB, el coeditor mallorquí del Diccionari i el President de l'Obra Cultural Balear.

La platea (i el pis alt, i qualche llotja) feia goig, tant pel nombre i l'actitud del públic, com per la presència d'autoritats a les files zero: el Delegat del Govern, el Conseller de Cultura, Educació i Esports, els directors generals d'Educació i de Política Lingüística, representants de l'Ajuntament i del Parlament..., i també ensenyants de tots els nivells, veterans lluitadors per la llengua en els temps difícils del franquisme i joves estudiants que no es saben imaginar una època en què el català no figurava en els currículums escolars i era ensenyat, de manera clandestina o simplement tolerada, a petits grups de voluntaris fora de l'horari escolar.

En resum, participants i assistents eren una bona mostra de la diversitat de la comunitat de llengua i cultura catalana a la qual va adreçat el Diccionari, com a diccionari de tots, que presenta la llengua de tots, i amb el qual tots —joves i vells, autoritats i societat civil, illencs, «principatins» i valencians, ensenyants i estudiants, escriptors i lectors (comptat és clar, en cada grup el sector femení corresponent)— ens podem sentir identificats.

Els vuit oradors presentaren el llibre des de l'òptica de la representativitat que ostentaven en aquell acte: des de la reivindicació de la llengua per part de la societat civil fins al compromís del cap del Govern d'assumir-ne la normalització d'acord amb l'Estatut i la Llei de Normalització Lingüística, passant per la presentació de l'Institut d'Estudis Catalans com a alta acadèmia científica de la llengua catalana amb competència en tot el seu àmbit geogràfic, per l'exposició del caràcter global que té el diccionari i dels criteris amb què s'hi han introduït milers de mots provinents d'àrees geogràfiques (entre elles la nostra) que no hi estaven prou representades, o de la nova terminologia científica i tecnològica, i del caràcter «pancatalà» del grup editor, format per tres grans editorials de Catalunya, una del País Valencià i una de Mallorca..., tot va ser un reconeixement explícit i un exemple pràctic de la unitat de la llengua catalana i del respecte i protecció de les seves modalitats geogràfiques i de la varietat de registres que correspon a les circumstàncies diverses de la comunicació.

Així, tots els oradors van fer ús del registre formal de llengua que la situació requeria, evitant les formes col·loquials que haurien estat adequades en una conversa amistosa. Tots els illencs —mallorquins i menorquí— seguiren la nostra tradició secular d'emprar l'article «formal» el, la i no el col·loquial es, sa, nosaltres i nostre, saber, etc., en lloc dels col·loquials noltros, nostro, sebre, etc.,

i el Dr. Castellet evità les formes col·loquials del català central, com naltros, sapiguer, coneixe'ns (per «conèixer-nos») i moltes d'altres que en podríem citar. De manera que uns i altres coincidiren a usar la modalitat estàndard pròpia de la solemnitat de l'acte. Ara bé, ningú hauria pogut dubtar que Antoni Mir i Joan Miralles parlaven mallorquí, el Dr. Huguet menorquí i el Dr. Castellet català central: la tria de les paraules, la fonètica i, sobretot, l'entonació, donaven testimoni clar de la procedència de cadascú. I aquesta demostració pràctica reforçava allò que els diferents oradors expressaven amb més insistència: la compatibilitat de la unitat de la llengua amb la riquesa de les seves modalitats, i la importància de la modalitat estàndard com a modalitat comuna pròpia de la llengua literària i científica i de les situacions formals i actes solemnes com el que en aquell moment celebràvem.

Les nostres autoritats acadèmiques i administratives demostraren, una vegada més, que poden i saben usar aquesta modalitat estàndard del català sense abandonar els trets característics de les modalitats il·lenques, iestic segura que els assistents van percebre perfectament que aquest ús no «rebaixa» les modalitats insulars sinó que, ben al contrari, les prestigia, conferint-los una major dignitat.

Per això no puc resistir la temptació de lamentar, una vegada més, que no es faci ús habitual de la modalitat estàndard en totes les ocasions en què la formalitat de la situació ho exigeix. Només el dia que l'estàndard brolli espontàniament en discursos, classes, mitjans de comunicació i avisos públics de tota casta, i que tots siguem capaços de passar de la modalitat col·loquial a l'estàndard amb la mateixa naturalitat que ara passam del mallorquí/menorquí/eivissenc (col·loquials) al castellà (estàndard) podrem dir que el català és una llengua de cultura normalitzada i que nosaltres som parlants normals d'una llengua europea del segle XXI.

Ja he dit altres vegades que sé que és difícil rompre la inèrcia diglòssica individualment, però fàcil si els dirigents polítics i culturals en donen exemple al poble. Si des del Parlament, de la Universitat i de l'Administració es prenguessin acords per emprar l'estàndard en les actuacions formals dels àmbits respectius, tot mantenint els usos col·loquials en la relació interpersonal, la força de l'exemple de mestres i governants ens faria fer una enorme passa endavant en el camí de la normalització.- **A. M.** (27/11/95)

XVIII

Matí, tarda, capvespre, horabaixa...

Matí i *dematí*, encara que avui en dia siguin equivalents, abans no ho eren en el llenguatge formal ni fins no fa gaire en l'informal (en mig dietari de Joaquim Fiol només trobam un cas d'ús de *de matí* com a nom, escrit junt, contra 165 casos de *matí*).¹

La diferència entre el *matí* i *de matí* és aquesta: *de matí* vol dir 'al matí de part de prest' i, per això, s'escriu en dos mots («vine demà de matí») i, en canvi, *el matí* és un nom («vine al matí»). També s'usa incorrectament en el llenguatge formal **el decapvespre* en lloc de *el capvespre*: tot sol és un nom («el capvespre s'ha estirat») i amb *de*, separat, vol dir 'al capvespre' («vine avui de capvespre»); també s'usa malament **la dematinada* en lloc de *la matinada*, per un costat, i *de matinada* («a les 4, de matinada»; «fins de matinada», J. Fiol), per un altre.²

Tarda, a pesar de l'aparença, no és cap castellanisme i actualment s'empra col·loquialment tant a les Balears com fora (a Eivissa i al Principat de Catalunya).

El caràcter genuí en català del mot *tarda* ve provat pel fet que el seu origen és anterior a la influència castellana, tant a Mallorca i el País Valencià, llocs on ara no s'usa, com a la resta del territori.

Tarda procedeix de la forma femenina de l'adjectiu *tard* aplicada al substantiu *hora* primer com a tribut («l' hora era tarda»), i després com adjectiu, formant una locució adverbial: «aquest jorn, hora tarda» (Barcelona, 1431).³ Igualment es va substantivar el masculí *tard*, per exemple en l'expressió *al tard*, equivalent de *a la tarda*: «*al tard*, a les oracions» (Mallorca, 1619),⁴ usat modernament en l'expressió *cap al tard*.⁵

Trobam el mot *tarda* usat a Mallorca al segle XV, quan encara no era un nom sinó un adjectiu: «a hora tarda», «a la hora tarda» (1481);⁶ i en aquesta illa és on *tarda* consta per primera vegada usat substantivat, al segle XVI: «a la tarda»

¹ Recordem que el dietari de Fiol va de l'any 1782 al 1788.

² Per referir-se al començament de l'alba s'emprava «clar no clar»: «anàrem en ciutat clar no clar» (1619), ARM, Miscel. Pascual, f.297.

³ *Diccionari Català-Valencià-Balear*.

⁴ ARM, Miscel. Pascual XIX, f. 287 (1619).

⁵ Una expressió semblant és «de part de tarde» (1680), ARM, Miscel. Pascual XIX, p. 271, paral·lela de l'actual «de part de tard», que en deu provenir.

⁶ ARM, AH-682, f. 9r; 1499, ARM, RP-1351, s.f.

(1536);⁷ i després s'hi usà fins al segle XIX (parlant de la manera de dir les hores ja en vàrem donar més cites).

Queda parlar de la durada després del migdia. Hi farem referència completant l'explicació sobre la manera de dir les hores segons els tocs de campana per a les oracions, ja que amb aquestes i el toc de a queda també es mesurava el temps.

En el temps del Dr. Fiol el *migdia* era assenyalat per tres tocs de campana, que, amb els tres de la sortida del sol i els tres de la posta, eren anomenats l'*Ave Maria* o *avemaries* («a les avemaries», «després avemaries», «abans de Ave Maria»). Després es prenien com a referència el toc per a les oracions anomenades *vespres*, de dues a tres de la tarda («entre migdia i vespres», «abans de vespres», «a punt de vespres», «hora de vespres», «abans d'acabar les vespres», i «després de vespres»). També fa referència al *toc d'ànimes* («a oració de les Ànimes», «després d'oració de les Ànimes»).

A les 3 o a les 4 començava la *tarda* segons Fiol («a les 4, acabades les vespres»), i una cita mallorquina de 1619: «fins a la tarde, que devien esser les tres hores passades mitx die». Fiol anomenava el final de la *tarda* amb la locució *hora baixa* («a la tarde, hora baixa»; «a la tarde i, després, hora baixa»⁸).

A continuació venia el *vespre*, al qual, a la primera meitat del seu dietari, Fiol només es refereix un pic («al vespre»⁹). Per evitar confusions, el seu ús devia ser proporcionalment invers al de les expressions relacionades amb *les vespres*, que ell usava tan sovint. Fiol usa altres expressions equivalents a *vespre*: «a la última hora» i «entrada de nit, fins a les 8» (parlant del novembre). I per a la nit fosca usa l'expressió *llums encesos* («som surtits llums encesos» i «ha durat llums encesos»), equivalent a *encesa de llums*.

⁷ J. Rul-lan, *Historia de Sóller*, II, p. 52. Més cites: «á la tarde» (1614), Consueta dels Jurats, FRB III.; «estigüí allí fins a la tarde, que devien esser les tres hores passat mitx die» (1619), «a la tarde» (1685), ARM, Miscel. Pascual XIX, f.508, 274; «a la tarda» (1687), Sor Anna Maria del Santíssim Sagriment, *Càntics*, p. 74 § 7. També s'usa amb *en*: «en la tarde» (1734), ARM, P, M-1990, f. 114v. No és corrent «per la tarda» (1638), ARM, AGC 59, f. 275. Vegeu una altra cita de «la tarda»: «a mitja hora a passar la tarde», «a dos hores a pasar la tarde», (1597, torre de Cala Moltó, Artà), citat a J. Mascaró, *Corpus de toponimia de Mallorca* IV, p. 2038; «circa las ... de la tarde mori», ACM, Llibre dels prebendats morts desde els 17 mars de 1662 fins", Sala III Armari XXV. Taula 1, f. 34r. (es tracta d'un registre encara obert i que no es castellanitzà fins al dia 25 de juliol de 1819).

⁸ Segons una altra cita, la tarda començava abans: «a las dos de la tarde» (1779), ARM, P, R-1167, f. 79r.

⁹ Vegeu també, «al vespre devés les oracions», ARM, Miscel. Pascual, f. 293.

Per tant, a la darrerïa del segle XVIII, *horabaixa* i *capvespre* no eren sinònims de *tarda* a Mallorca. I *capvespre* s'emprava només amb el valor antic d' 'entrada de fosc', més pròxim al de *vespre* que té encara a Catalunya.

Segons els tres diccionaris publicats a Mallorca aleshores, al segle XIX, *capvespre* tenia el valor de *tarda*, encara usat, de 'temps entre el migdia i l'horabaixa' (per exemple, el diccionari de Pere A. Figuera diu que *horabaixa* és «la fi del capvespre»); i després venia el *vespre* (que el diccionari de Figuera i el de Josep J. Amengual no distingeixen de la *nit*).¹⁰

Hi havia sinònims d'*horabaixa*: Amengual recollia *horabaixet* («d'horabaixa») i Marian Aguiló, *horabaixenc* i *horabaixol*. A més, existia el més vulgar *horabaixando*. Del final de l'*horabaixa* se'n deïa *horabaixa de tot*.

Actualment, al País Valencià fan servir *vesprada* per *tarda* o *capvespre*, però abans s'usava pertot, també a Mallorca,¹¹ on, segons Coromines, encara es conserva una mica popularment amb el valor primitiu de 'crepuscle'.

Finalment, les referències al matí i a la tarda es feien, i s'han de fer, amb la preposició *a*: *al matí*, *a la tarda*, *al capvespre*, *al vespre* i *a la nit* (al dietari del Dr. Fiol el 97% d'aquestes referències són amb *a*).- **A. I. A.** (19/12/95).

XIX

La llengua d'un país es transmet dins la família

La transmissió generacional de la llengua és fonamental. Quan un idioma no és prou valorat pels qui el parlen, perquè ha estat expulsat dels principals usos socials i els pares no li veuen futur, aleshores decideixen no ensenyar-lo als seus fills i la cadena de transmissió s'interromp.¹

Així, la llengua externa es converteix primer en llengua infantil i després juvenil mentre que la pròpia es converteix primer en llengua dels adults i després

¹⁰ Vegeu G. Colón - A.-J. Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona, 1985, p. 176-178. A l'edat mitjana trobam «hora de prim son» (1366) i «entre dues fosques», A. Pons, *Historia de Mallorca* VI, p. 154.

¹¹ «a la vesprada» (1619), ARM, Miscel. Pascual XIX, f. 323, 525.

¹ Sobre la problemàtica de la transmissió intergeneracional de l'idioma, vegeu l'estudi del retrocés del català al sud del territori obra de Brauli Montoya Abat, *Alacant: La llengua interrompuda*, Editorial Denes, València, 1996.

dels vells, fins que no la parla ningú. A barris de la perifèria de la ciutat de València s'ha constatat que els més grans parlen tots català, de la generació dels seus fills ja només ho fan la meitat i de la dels néts els qui ho fan ja són l'excepció. A altres llocs, el procés s'ha acabat i ningú parla ja l'idioma.

Aquest abandó se sol produir primer entre les classes altes i des d'elles va davallant a les mitjanes i després a les baixes, de manera que la comunitat lingüística se dessagna generacionalment, socialment i després geogràficament, perquè comença a les ciutats.

D'aquesta manera, la llengua que primer era la general de la societat i de tot el territori, es converteix en la llengua de menys prestigi perquè no és la de la classe alta, després, és la llengua de la classe baixa i finalment la llengua rural, del camp. Tot això combinat amb el pas de llengua de totes les generacions a llengua dels vells.

Naturalment, hem descrit el procés linealment i esquemàticament i així té com a final la mort d'un idioma, substituït per un altre. I encara es pot accelerar si es produeix una immigració des d'una àrea lingüística que faci augmentar l'ús de l'idioma foraster.

Tot canvia, però, si hi ha una reacció dels qui el parlen i dels qui el volen aprendre: llavors l'idioma va recuperant el prestigi social, el seu ús i els parlants.

El prestigi es recupera a través de l'associació de la llengua amb persones, grups socials, àmbits i usos prestigiosos, és a dir, per l'ús de la llengua per aquestes persones i en aquestes circumstàncies.

Una altra manera de recuperar-lo, molt important al principi per provocar una reacció inicial, és a través del coneixement del prestigi de l'idioma en una època anterior, quan era la llengua normal de tota la societat, fins i tot a la monarquia.

És fonamental el coneixement de la vertadera cultura del país que faci sentir que el país i la seva llengua són una mateixa cosa, de manera que si es prescindeix de l'idioma es mutila la història i tota la cultura, perquè s'oblida la llengua en què totes les generacions anteriors havien viscut, patit, parlat, pensat, creat, treballat, i estimat.

Actualment el prestigi de la llengua pròpia a les Balears s'ha recuperat prou. En determinats ambients la recuperació és irreversible i generalment són grups socials amb molt de prestigi. Però, el prestigi del català presenta una distribució social i geogràfica amb molts de desequilibris: quantes vegades a un restaurant el cambrer m'ha parlat en català i als meus fills en castellà fins que l'he recriminat per això?

Mentre hi ha, per exemple, famílies de classe mitjana que han redescobert el valor del seu idioma i al fill petit ja no li han parlat en castellà com havien fet als

majors, encara hi ha famílies que quan ascendeixen a la classe mitjana consideren que aquesta millora social s'ha de completar amb el canvi de llengua, perquè encara associen la llengua amb els sectors socials i geogràfics on havia quedat relegada i pensen que ja aprendran el «mallorquí» al carrer o a l'escola. Hi ha, però i sobretot, una majoria de famílies mallorquines, menorquines i eivissenques natives que no han practicat el transfuguisme lingüístic i mantenen la seva llengua i la transmeten als seus fills i néts.

Aquests fenòmens, es coneixen a altres llocs a través d'estudis científics que s'hi han fet, però a les Balears encara estan per fer, a pesar de la seva urgència. Algú pot pensar que aquesta qüestió afecta la intimitat de les famílies i la llibertat dels pares. O que és secundària. No crec que cap país del món no consideri tema d'estat, d'importància primordial socialment, la seva supervivència, la necessitat d'aturar l'abandó de l'idioma nacional si mai es produeix per cap motiu, incidint amb campanyes i amb tots els mitjans democràtics possibles en l'opinió pública.

Un cop aturada l'hemorràgia de parlants d'una llengua que la pot posar en perill, després és quan l'ensenyament ha de fer la seva funció de reproductor de la cultura i dels coneixements d'un país, incorporant-hi les noves generacions. Perquè la transmissió de l'idioma d'un poble només té un camí normal: la família.

En el cas de les famílies procedents d'altres terres de llengua no catalana, el respecte al seu dret a triar la llengua familiar és fonamental. Però els pares d'aquestes famílies han de saber el seu deure moral de fer que els seus fills s'incorporin a través de l'ensenyament i de la relació social a la societat que els acull mitjançant l'assimilació de la seva cultura i la seva llengua.

A pesar que a les Balears el moviment descendent del català s'ha aturat en conjunt, tota la societat té dret a saber quina és la situació per poder exigir als dirigents polítics actuacions adequades. I només es pot arribar a aquest coneixement de la salut de la transmissió generacional de l'idioma dins la família mitjançant un estudi científic i les nostres institucions acadèmiques tenen gent preparada per fer-lo.- **A. I. A.**

XX

Seny, seny! que cervell, en venen

M'ha semblat convenient encapçalar aquesta *Línia Directa* amb una expressió popular que el *Diccionari Català-Valencià-Balear* localitza exclusivament a Mallorca i Menorca, i per tant pot satisfer els defensors de «lo nostro». Mon pare

l'emprava sovint en situacions com l'actual, perquè expressa molt bé una ferma reclamació de sensatesa —suavitzada amb una amable ironia— que resulta necessària davant l'absurda crispació que s'ha produït darrerament quant a la nostra llengua, al seu àmbit geogràfic i al seu ús.

La cosa va començar quan el President Soler anuncià com una de les prioritats del seu govern l'impuls a la normalització lingüística, i ha anat *in crescendo* fins a l'esperpèntic «ABC» del 12 de desembre. Entremig, manifestos firmats per unes quantes famílies al complet, plataformes cíviques, ultimàtums al President, iniciatives parlamentàries al meu entendre poc oportunes, com la proposta d'«oficialitzar» el terme *Països Catalans*, i declaracions del Consell de Govern al meu entendre igualment poc oportunes, com el rebuig emfàtic del mateix terme com si es defensassin d'una acusació infamant...; i la llista podria ser més llarga.

Només el President ha mantingut en tot moment una actitud serena i ponderada davant les intemperàncies de propis i estranys, contestant amb senzillesa preguntes de resposta òbvia que li eren formulades reiteradament, i llevant ferro a accions i acusacions que haurien pogut emmetzinar el clima polític si haguessin rebut la resposta contundent que sovint mereixien. Sembla que aquesta actitud hauria d'haver tingut prou força d'exemplaritat per aturar la crispació creixent a causa (o amb l'excusa) de la política lingüística, però lamentablement no ha estat així.

Deixau-me, doncs, repetir: *seny, seny! que cervell, en venen*, des d'aquesta *Línia Directa* on hem tractat ja tantes vegades aquests temes, objecte de polèmica inacabable. No insistiré novament en els aclariments (qui hi estigui interessat, els trobarà en els vuit fulletons que en recullen tots els texts i que es poden obtenir gratuïtament al nostre local, c/ Julià Àlvarez, 7). Assenyalaré només uns quants fets que al meu entendre és necessari i urgent que admetem tots plegats.

1. La qüestió de noms

Independentment de la posició que cadascú tenguí sobre la qüestió, hi ha uns fets innegociables:

a) La llengua pròpia de les Balears és la mateixa que es parla «de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó» (per dir-ho amb una frase estereotipada). El seu nom científic és *llengua catalana*, i aquest és també el nom que li dóna l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears, que l'oficialitza, com a pròpia de la Comunitat Autònoma, juntament amb el castellà, oficial a tot l'Estat.

b) L'àmbit geogràfic d'aquesta llengua no coincideix amb cap entitat político-administrativa: va més enllà de la frontera d'Estat, amb la Catalunya del Nord o

Catalunya francesa, i de les fronteres autonòmiques amb la Franja aragonesa, i no arriba als límits autonòmics de la Comunitat Valenciana, que té una franja de parla castellana. Per tant, és un *territori que no té nom oficial* i per designar-lo s'usen expressions del llenguatge corrent, la més polèmica de les quals és *Països Catalans*.

c) Les vicissituds de la nostra història han fet que actualment hi hagi una gran desinformació i preses de posició encontrades davant aquests dos noms, i amb seny i bona voluntat hem d'aconseguir que no alterin la bona convivència ciutadana.

El seny ens diu que en l'àmbit privat tothom és lliure de triar, entre els noms en disputa, el de la seva preferència; és allò que hem dit tan sovint: *donau a la llengua* —i al territori on es parla— *el nom que vulgueu, però emprau-la tant com pugueu*.

El seny ens diu també que l'Administració està obligada a usar el nom de *llengua catalana*, perquè és el científic i oficial, i que el fet d'evitar-lo amb perífrasis com *la nostra llengua* o *la llengua de les Balears* no resol el problema, sinó que afavoreix la confusió; i ens diu igualment que per designar l'àmbit total de la llengua, que no té nom oficial, no està obligada a emprar cap expressió determinada, i per tant farà bé d'evitar el nom que fèr determinades sensibilitats (però no rebutjant-lo amb grans escarafalls, com si fos un terme maleït) i decantar-se per un de neutre, —per exemple, *terres de llengua catalana*—, «digerible» per tothom.

2. La llengua, feina de tots

El recobrament de l'ús normal de la llengua pròpia, en tots els àmbits i usos, és un *dret irrenunciable* de la Comunitat de les Illes Balears, i contribuir-hi és un *deure* de tots i cadascun dels ciutadans, i en primer lloc dels qui tenen responsabilitats institucionals a les Illes Balears. Que aquests ho han entès així, és evident: tant l'Estatut d'Autonomia com la Llei de Normalització Lingüística van ser objecte de consens entre els parlamentaris, i els decrets que s'han dictat per desplegar-los, van en la direcció adequada. És ver que podrien haver estat més exigents, però també és ver que som molt lluny encara de complir-los al cent per cent. Ara bé, fins ara no s'han dictat disposicions relatives als àmbits d'ús no oficials, i hem de reconèixer que, amb honroses excepcions, la societat civil va molt per darrere l'Administració.

c) Que el nou President proclami que és necessari avançar més en els usos oficials i impulsar fort els no oficials, és un fet pel qual ens hem de felicitar, perquè respon a una necessitat, i no és de cap manera una ruptura amb el període

anterior, ja que pren com a nord i guia els texts legals i el programa del seu partit. Fins ara s'havia posat l'accent en la «prudència», i ara es posa en la «urgència», i és d'esperar que els militants del PP, i els ciutadans en general, ho comprenguin i hi col·laborin tant com puguin.

3. La concòrdia necessària

El seny ens diu que la normalització no pot arribar a bon port si no és en un clima de concòrdia i de bona convivència. Per tant, cal renunciar a les polèmiques enceses (sobretot als «manifests» que deformen la realitat i provoquen fora d'aquí reaccions forassenyades) i practicar a fons la tolerància i l'esperit de justícia.

Siguem homes (i dones) de bona voluntat, receptors de la pau de Nadal. I que l'any 1996 la pau i la concòrdia regnin a les nostres Illes, per a bé del nostre poble i de la nostra llengua.- **A. M.** (26/12/95)

Índex

Presentació	5
-isar/itzar	7
Perquè / per què / per a què	8
Ai! Ceba!	10
Sa Feixina.....	13
Tinc/tenc	15
-ejar, platja, rajada... ..	19
Això no era pas de cristians	21
Benvinguda la Direcció General!	24
Línia, delineant, llinya, ginya	26
Els Països Catalans	28
L' hora que és	30
No frustrem el projecte del President	33
La primera persona del present d'indicatiu	35
La discriminació lingüística i la femenina	38
El català facilita aprendre altres idiomes	40
No useu el nom del gat en va.....	43
Presentació del Diccionari de l'IEC	45
Matí, tarda, capvespre, horabaixa... ..	48
La llengua d'un país es transmet dins la família	50
Seny, seny! que cervell, en venen	52